

OULUN YLIOPISTO
UNIVERSITY of OULU

LIIMATAINEN SARA

"KOULULAULUKIRJAN SISÄLLÖSTÄ HUOMAAMME AIKOJEN
MUUTTUNEEN". LASTEN VIRRET JA HENGELLISET LAULUT
ALAKOULUN MUSIIKIN OPPIKIRJOISSA

Musiikkikasvatuksen kandidaatintyö
KASVATUSTIETEIDEN TIEDEKUNTA
Musiikkikasvatuksen koulutus
2017

Musiikkikasvatuksen koulutus		Tekijä/Author Liimatainen Sara	
Työn nimi/Title of thesis "Koululaulukirjan sisällöstä huomaamme aikojen muuttuneen". Lasten virret ja hengelliset laulut alakoulun musiikin oppikirjoissa			
Pääaine/Major subject Musiikkikasvatus	Työn laji/Type of thesis KK (Kandidaatintyö)	Aika/Year Toukokuu 2017	Sivumäärä/No. of pages 33
Tiivistelmä/Abstract <p>Kandidaatintutkielmani käsittelee perusasteen alakoulun musiikin oppikirjoja lasten virsien ja hengellisten laulujen näkökulmasta. Tarkoitukseni on esitellä lasten virsien ja hengellisten laulujen esiintymistä musiikin oppikirjoissa 2000-luvun perusopetuksen opetussuunnitelmien perusteita silmälläpitäen sekä musiikkikasvatuksen historiaan niitä peilaten.</p> <p>Lasten virret ja hengelliset laulut kuuluvat olennaisena osana koululaisen uskontokasvatukseen. Uskontokasvatus kouluissa on lakisäateistä, josta valtakunnalliset perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet antavat ohjeistuksen uskonnonopetuksen sisällössä. Lasten virret ja hengelliset laulut tukevat lapsille annettavaa uskontokasvatusta, sillä laulujen sanoman kautta esimerkiksi Raamatun kertomuksia tai kirkkovuotta on helpompi käsittää.</p> <p>Jotta nykypäivänä osaa ymmärtää koulun arvoja ja käytänteitä, on tärkeää tuntee kulttuurimme taustat. Lasten virsillä ja hengellisillä lauluilla on perinteikäs ja vahva historia suomalaisten koulujen laulutunneilla, ja täten myös koululaulukirjoissa. Musiikkikasvatuksen historian vaiheet nostan esille jaotellen ne aikaan ennen kansakoulua, kansakoulun syntymiseen sekä peruskouluun siirtymiseen. Koulujärjestykset, komiteamietinnöt ja opetussuunnitelman perusteet eri vuosikymmeniltä tuovat esille millainen yhteiskunta, koululaulutunti tai koululaulukirjan sisältö on eri aikoina ollut.</p> <p>Historiakatsauksen jälkeen on hyvä ottaa vertailukohteeksi 2000-luvun perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet ja musiikin oppikirjojen sisältö. Opetussuunnitelma ja oppimateriaalit muuttuvat, kuten yhteiskuntamme, joten niiden päivittäminen ja tarkastaminen on erityisen tärkeää. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa musiikinopetuksen sisällössä ei erikseen mainita virsiä tai hengellisiä lauluja, mutta ne voidaan nähdä kuuluvan musiikinopetukseen kulttuurikasvatuksen näkökulmasta, jossa tavoitteena on muun muassa oppilaiden kulttuuristen ja uskonnollisten juurien tunteminen ja arvostaminen.</p> <p>Opetussuunnitelman perusteissa korostuu laaja-alainen osaaminen sekä oppiaineiden integroiminen, mikä tuo mahdollisuuksia oppiainerajat ylittävään opetukseen. Nykypäivänä lasten virret ja hengelliset laulut ovat siirtyneetkin suurelta osin uskonnonopetuksen yhteyteen, mistä opetussuunnitelman perusteetkin ohjeistaa. Tutkimukseni mukaan pääasiassa alkuopetukseen suunnatuissa musiikin oppikirjoissa esiintyy muutamia lasten virsiä ja hengellisiä lauluja, mikä kuvastaa musiikin oppiaineen tehtävää kulttuurin ja perinteen välittäjänä, esimerkiksi maamme juhlapyyhiin liitetyissä lauluissa.</p>			
Asiasanat/Keywords lasten hengellinen musiikki, lasten virsi, musiikin oppikirja, musiikkikasvatuksen historia, opetussuunnitelma, oppimateriaali, uskontokasvatus			

Sisältö

1	JOHDANTO.....	1
2	LAPSI JA HENGELLINEN MUSIIKKI	3
2.1	Lasten hengellisen musiikin lähtökohdat	3
2.2	Virret.....	4
2.3	Hengelliset laulut	5
2.4	Hengellinen musiikki lapsen uskontokasvatuksen tukena	6
2.4.1	<i>Lapsen uskontokasvatus .....</i>	<i>7</i>
2.4.2	<i>Hengellisen musiikin käyttö.....</i>	<i>8</i>
3	KOULULAULUN JA KOULULAULUKIRJOJEN HISTORIA.....	10
3.1	Aika ennen kansakoulua	10
3.2	Kansakoulu syntyy.....	13
3.3	Peruskouluun siirtyminen	16
4	LASTEN HENGELLINEN MUSIIKKI ALAKOULUN MUSIIKIN OPPIKIRJOISSA	20
4.1	Lähtökohtia musiikin oppimateriaalitutkimukselle.....	20
4.2	Lasten hengellinen musiikki 2000-luvun musiikin oppikirjoissa.....	21
4.2.1	<i>Tarkastelua opetussuunnitelmien pohjalta .....</i>	<i>22</i>
4.2.2	<i>Tarkastelua musiikin oppikirjojen pohjalta.....</i>	<i>23</i>
4.2.3	<i>Johtopäätökset.....</i>	<i>24</i>
5	POHDINTA.....	26
	LÄHTEET	29

1 JOHDANTO

”Joka ei vanhaa tunne, ei hän uuttakaan ymmärrä”, Antto Laiho on sanonut (Suoja, 1934). Se mitä aiemmasta tiedämme, ohjaa ajatteluamme ja ymmärrystämme uuden ympärillä. Koulujärjestelmämme on kokenut monia myllerryksiä 1800-luvulta nykypäivän kouluun tullessa: on kuljettu oppikoulusta kansakouluun, ja sieltä nykyiseen koulujärjestelmäämme peruskouluun. On selvää, että myös musiikki oppiaineena on parin sadan vuoden matkan aikana kokenut monia muutoksia: laulunopetuksesta on tultu musiikinopetukseen.

Musiikki on ollut läsnä jokaisen elämässä kautta historian. Sillä sanotaan olevan valtava voima, joka vahvistaa tietyn ajan kulttuuria ja eri yhteisöjä (Kirkkohallitus, 2015, s. 6). Musiikki on vahvassa yhteydessä kulttuuriin, historiaan ja uskontoon, jotka yhdessä ovat sanelleet historian aikana sen, mitä minäkin aikana kouluissa on pidetty tärkeänä. 1800–1900 - luvuilla kirkon suuresta auktoriteetista kertoo kristillisten arvojen heijastuminen myös oppisisältöihin, ja vaikutus on näkynyt vielä pitkään tämän jälkeenkin. Ensimmäiset, 1800-luvulla syntyneet koululaulukirjat muodostuivat pitkälti virsistä ja hengellisistä lauluista, jotka kertoivat sen ajan vahvasta uskonnollisesta funktiosta. Niin kuin Hirvosen (2009) lasten virsien ja hengellisten laulujen tutkimuksesta käy ilmi, hengellisillä lauluilla ja virsillä on ollut koululaulukirjoissa vahvat perinteet.

Uusikylän ja Atjosen (1999) mukaan opetussuunnitelma ohjaa koulun tai kouluasteen tavoitteita ja oppiainesta. Siinä on heijastunut yhteiskunnan tila ja näkemykset, jonka takia opetussuunnitelmien painotukset eri aikakausina ja eri kouluasteilla ovat vaihdelleet. Kouluissa käytettävät oppimateriaalit ovat pohjautuneet tarkasti opetussuunnitelmien perusteissa määrättyihin ohjeisiin oppikirjojen sisällöistä, joskin nykyisin oppikirjojen erillisestä ohjeistuksesta on luovuttu ja oppimateriaalien tekijät noudattavat niiden laadinnassa yleistä valtakunnallista perusopetuksen opetussuunnitelman perusteita. (Uusikylä & Atjonen, 1999, s. 46–47, 143.)

Lasten virsistä ja hengellisistä lauluista ensimmäiseksi huomio kiinnittyy yleensä niiden sanoihin. Kirkkohallituksen (2015, s. 9) mukaan lasten kristillisessä kasvatuksessa tärkeässä osassa ovat hengelliset laulut ja virret, joiden sanojen kautta lapsi oppii ja ymmärtää kristinuskon perussanomien, sekä tärkeitä asioita uskosta ja elämästä. Tutkimuksia on tehty paljon juuri siitä, mitä esimerkiksi pyhäkoululaulut ovat kertoneet tietyn aikakauden kasvatuksesta, lapsikasvatuksesta tai kristillisestä ja isänmaallisesta näkemyksestä. Tutkimuksia lapsen ja

hengellisen musiikin suhteesta sekä uskontokasvatuksesta ja jumalakuvasta löytyy myös paljon (esimerkiksi Tamm, 1988). Lisäksi koulujen laulunopetusta, koululaulukirjoja sekä niiden historiaa (esimerkiksi Pajamo, 1976), ja hengellisen musiikin esiintymistä musiikin oppikirjoissa (esimerkiksi Riihimäki, 2008) on tutkittu aiemmin, joskin aivan tuoreinta 2010-luvulla tehtyä tutkimusta ei ole juurikaan tarjolla.

Näiden aikaisempien tutkimusten teemojen ympäriltä nousi tärkeä aihe, josta myös kandidaatintutkielmaani lähdin tekemään. Tutkimukseni käsittelee alakoulun musiikin oppikirjojen sisältöä keskittyen nimenomaan lasten virsiin ja hengellisiin lauluihin. Tarkoitukseni on tutkia opetussuunnitelmia silmällä pitäen minkälainen historia lasten virsillä ja hengellisillä lauluilla Suomen alakoulujen musiikin oppikirjoissa on ollut, sekä minkälainen tilanne on nykyään. Tutkimukseni aluksi avaan hengellisen musiikin käsitteen ja pohdin sen merkitystä lapsen uskontokasvatuksessa. Tämän jälkeen otan katsauksen koululaulun ja koululaulukirjojen historiaan. Seuraavassa luvussa peilaan musiikin oppikirjoja opetussuunnitelmiin nykyään ja lopuksi kokoan tutkimukseni päätelmät pohdintaan. Tutkimuksessani käsittelem virsiä ja hengellisiä lauluja sekä koulujen yleistä uskonnonopetusta Suomen evankelis-luterilaisen uskonnon mukaisesti.

Kiinnostukseni aihetta kohtaan heräsi keskustellessani erään musiikinopettajan kanssa, joka oli huolissaan nykyoppilaiden heikohkosta musiikkikulttuuritietämyksestä ja perinteistä erityisesti suomalaisen musiikin osalta. Mieleeni nousi kysymyksiä, joiden pohjalta tutkimusaiheeni sai jalansijaa. Tarvitseeko nykypäivänä alakouluissa tutustuttaa oppilaita esimerkiksi hengelliseen musiikkiin tai voidaanko sanoa, että lasten virret ovat tärkeä osa maamme kulttuuriperintöä? Uskon, että näihin kysymyksiin pystyy paremmin vastaamaan, kun tietää ja tuntee sekä koululaulun historian, että musiikin aseman oppiaineena Suomen koulujärjestelmässä.

Musiikki on nykypäivän kouluissa tärkeä oppiaine, jonka oppitunteja opettajat toteuttavat pitkälti oppikirjojen pohjalta. On siis tärkeää, että musiikin oppikirjat ovat hyödyllisiä ja ajankohtaisia sekä opettajille että oppilaille. Uskon tutkimuksestani hyötyvän kaikkien musiikkia opettavien, sillä se avaa ymmärtämään oppimateriaalien sisältöä ja tutkimaan niitä aiempaa tarkemmin ja kriittisemmin. Tulevaisuudessa tarvitsemme ajankohtaisia ja päivitettyjä oppimateriaaleja, vanhoja perinteitä kuitenkin unohtamatta.

2 LAPSI JA HENGELLINEN MUSIIKKI

Yleisen suomalaisen asiansaston YSA:n mukaan hengellisen musiikin määritelmä kattaa koko kristillisen kirkon musiikin eri lajit, joten tässä kandidaatintutkielmassa käytetään hengellisen musiikin käsitettä sisältäen myös virret ja hengelliset laulut. Kirkkohallitus (2015, s. 5–6) kuvaa lapsen ja hengellisen musiikin suhdetta kauniilla tavalla seuraavasti: jokaisella lapsella tulee olla oikeus Jumalan luomistyössä lahjana antamaan musiikkiin, sen ilmaiseamiseen ja kokemiseen hengellisesti. Tässä luvussa tarkastellaan tutkimuksen kannalta tärkeimpiä käsitteitä: lasten virisiä ja hengellisiä lauluja, sekä niiden käyttöä nykyään. Ennen näiden käsitteiden määrittelemistä otetaan kuitenkin katsaus lasten hengellisen musiikin taustaan. Kirkkohallitus (2015, s. 9, 12) toteaa, että lasten hengelliset laulut ja virret ovat lapsen kannalta äärimmäisen tärkeitä: ne vaikuttavat lapseen ja ovat omalta osaltaan tuke-
massa lasta, sen kokonaistavaltaista kasvua ja kehitystä, mutta avartamassa myös musiikilista ja hengellistä maailmaa. Tämän luvun lopussa avataan lasten hengellisen musiikin tärkeyttä lapsen hengellisyyden ja uskontokasvatuksen näkökulmista.

2.1 Lasten hengellisen musiikin lähtökohdat

Hengellisen musiikin juuret ovat Raamatussa. Jo Vanhan testamentin aikana musiikki kuului kulttuuriin ja oli osa uskonnonharjoitusta. Musiikkia käytettiin moniin eri tarkoituksiin, niin juhliin, pitoihin, kuin sodankäyntiinikin. Tärkein hengellisen musiikin tehtävä Raamatussa lienee kuitenkin ollut Jumalan ylistäminen: ”Halleluja! Laulakaa Herralle uusi laulu, ko-
koontukaa ja ylistäkää häntä, te Herran omat! Iloitkoon Israel Luojastaan, riemuitkoot Sii-
onin asukkaat kuninkaastaan, ylistäkööt tanssien hänen nimeään, soittakoot hänen kiitostaan
rummuin ja harpuin!” (Ps. 149:1–3). (Haapasalo, Lauerma, Nissinen & Suikkanen, 2004, s. 15–16.) Haapasalon ym. (2004) mukaan ensimmäiset kristittyjen käyttämät laulut mukailivat juutalaisten käyttämää jumalanpalvelusmusiikkia. Myöhemmin alkoi syntyä myös kris-
tillisiä lauluja, joista esimerkiksi Apostoli Paavali mainitsee Raamatussa (Fil. 2:6–11). Myös Efesolais- ja Kolossalaiskirjeet antavat kristityille kehotuksen laulaa psalmeja, kiitosvirsiä ja hengellisiä lauluja (Ef. 5:19; Kol. 3:16). (Haapasalo ym. 2004, s. 17.)

Aholan (2010, s. 8) mukaan lastenmusiikki on kulkenut sukupolvelta toiselle ja säilynyt kan-
san muistissa vahvemmin kuin mikään muu musiikin tyyli. Häyrynen (2010) määrittelee
yleisesti lastenmusiikin lasten itse esittämäksi tai heille suunnatuksi musiikiksi. Voidaan sa-

noa, että lastenmusiikki on yleensä aikuisten tekemää ja kuvastaa näin ollen heidän kokemuksiaan lapsuudesta. (Häyrynen, 2010, s. 10.) Lastenlaulu käsitteenä on tullut suomenkieleen kirjallisuuteen 1700-luvun lopulla, ja 1800-luvulla aikuiset alkoivat laulaa lapsille varta vasten tehtyjä lauluja (Netterstad, 1982, s. 66). Se millä tavalla lapsi on eri aikoina nähty tai lapsuus määritelty, on vaikuttanut siihen, minkälaista lastenmusiikki on ollut. Myös eri aikojen ilmiöt, poliittinen ilmapiiri sekä eri taiteenalojen ja kasvatustieteiden suuntauksien vaikutukset ovat muokanneet lastenmusiikin historiaa. (Ahola, 2010, s. 9.)

Lastenmusiikin rinnalla on syntynyt myös lasten hengellinen musiikki. Sen syntymiseen ja laulujen sisältöön on vaikuttanut vahvasti niin ikään käsitykset lapsesta ja lapsuudesta, mutta tärkeänä myös kunkin ajan käsitykset kristillisestä uskosta ja sen opetuksesta sekä tavoitteista. 1800-luvun loppupuolella alettiin ensimmäistä kertaa sanoittaa lauluja, joita oli tarkoitettu vain lasten laulettavaksi, kansa- ja pyhäkoulun tarpeisiin. (Hirvonen, 2009, s. 14.)

2.2 Virret

Hymnologialla eli virsiopilla tarkoitetaan virsien synnyn ja kehityksen tutkimista. Sana *hymnos* (kreikkaa) tarkoittaa laulua tai ylistysvirttä. Hymnologia tutkii myös virsiteoriaa, hartauksissa käytettyä muuta laulurunoutta sekä virsien ja laulujen sävelmiä. Pajamon (1991, s. 9) mukaan virrellä tarkoitetaan uskonnollista laulua, jota kristityt käyttävät laulaessaan jumalanpalveluksissa sekä muissa hartaustilaisuuksissa ja pyhissä toimituksissa, kuin myös oman hengellisen uskon rakennuksessa. Nykysuomen sanakirjassa Sadeniemen (2002, s. 555) määritelmän mukaan virreksi kutsutaan jumalanpalveluksissa tai muissa hengellisissä tilaisuuksissa veisattavaa laulua. Virsi kertoo hyvin myös historiasta, sillä yhteiskunnalliset olot ovat heijastuneet vahvasti niihin. Sota, rauha, kansallisuusaatteet sekä hengellinen ilmapiiri näkyvät eri aikoina syntyneiden virsien teksteissä. Virttä on käytetty, paitsi laulamiseen, myös opettamiseen sekä rukoukseen. (Haapasalo ym. 2004, s. 26.)

Lasten virsiksi kutsutaan Hirvosen (2009, s. 14) mukaan virsiä, jotka on nimetty nimenomaan lapsille ja koululaisille erilaisissa virsikokoelmissa. Lasten virsien sanoitus on helposti ymmärrettävää sekä sen sisältö on lapsenomaisen. Halonen (1987, s. 84) kuvaileekin niiden käsittelevän hengellisiä aiheita lapsen maailmaan sopien. Lasten virsien ja hengellisten laulujen melodiat ovat yksinkertaisia ja niiden sävelmät jäävät helposti lasten mieleen.

2.3 Hengelliset laulut

Pajamo (1991) määrittelee hengellisen laulun muodoltaan vapaammaksi kuin virsi ja sen luoteen olevan subjektiivinen, eli lauluissa korostuu *minä*-muoto *me*-muodon sijaan. Hengellisissä lauluissa kirkkovuosi ei tule niin vahvasti esille kuin virsissä ja niiden sävelmät ovat virsiä rytmikkäämpiä, tunnelmallisempia sekä moni-ilmeisempiä. (Pajamo 1991, s. 129.) Hirvonen (2009) kuvaileekin hengellisillä lauluilla olevan selkeä painotus sanomassaan: henkilökohtainen suhde Jumalaan ja Jeesuksen sovitustyöhön. Monesti lauluissa saatetaan kehottaa tutkimaan omaa syntistä tilaa ja tekemään siinä parannusta. Myös armon käsitys näkyy selvästi hengellisissä lauluissa. (Hirvonen, 2009, s. 15.) Fortunato (1986) nostaa Pajamon (1991) tavoin hyvin esille myös hengellisten laulujen henkilökohtaisen käytön. Hän painottaa, että yhtä tärkeää on seurakunnassa laulettavat yhteiset hengelliset laulut, kuin jokaisen kristityn oma yhteys hengellisten laulujen kautta Jumalaan. Lisäksi hän katsoo hengellisten laulujen aiheiden käsittelevän yleensä jokapäiväistä elämää ja olevan merkittäviä nimenomaan niiden todistuksellisten ja kertomustyylisten sanojen vuoksi, joihin jokaisen laulajan on yleensä helppo samaistua. (Fortunato, 1986, s. 25–26.)

Hengelliset laulut (*gospel songs*) katsotaan syntyneen herätysliikkeiden muodostumisen yhteydessä Amerikassa 1700-luvulla (Pajamo, 1991, s. 129). 1800-luvulla herätysaallot toivat mukanaan hengelliset laulut nopeasti myös Eurooppaan ja Pohjoismaihin. Suomessa hengelliset laulut syntyivät luonnostaan eri herätysliikkeiden piirissä ja niitä alettiin julkaista omina laulukokoelminaan. (Hirvonen, 2009, s. 15.) Pajamon (1991, s. 129) mukaan hengellisten laulujen sisällöissä näkyy, virsistä poiketen, myös diakoniaan ja sisälähetykseen liittyviä aiheita.

Hengelliset lastenlaulut ovat Hirvosen (2009) määritelmän mukaan lauluja, joita lapsille ja koululaisille on suunnattu eri laulukirjakokoelmissa. Joissakin koululaulukirjoissa hengelliset laulut on listattu oman otsikkonsa alle, mutta yleisimmin ne voidaan myös ajatella kuuluvan virsien kanssa samaan lasten hengellisen musiikin kategoriaan. Hengellisävyisiin lauluihin (isänmaallisiin, tai Luojusta kertoviin, tai vain vähän hengellisyyttä sisältäviin lauluihin) verrattuna, hengelliset lastenlaulut kertovat suoremmin Jumalasta, Jeesuksesta, Vapautajasta, synnistä, katumuksesta, armosta ja kilvoittelusta. (Hirvonen, 2009, s. 15.)

Lasten hengellisestä musiikista Suomessa on vastannut Suomen Pyhäkouluyhdistys, myöhemmin Seurakuntien Lapsityön Keskus. 1970-luvulla haluttiin tietoisesti rikkoa hengelli-

sen laulun ja virren rajaa, jonka seurauksena vuoden 1986 virsikirjaan tuli uusien ulkomais-
ten hengellisten lastenlaulujen lisäksi muun muassa kaksi Pekka Simojoen säveltämää lau-
lua. Vuonna 1988 ilmestyi 161 laulua ja virttä sisältävä *Lasten virsi*, jonka tarkoitus oli pal-
vella koko seurakunnan lapsityön kenttää sekä tukea seurakuntien lapsille antamaa hengel-
listä kasvatusta. (Pajamo & Tuppurainen, 2004, s. 586–587.) Haapasalon ym. (2004, s. 69)
mukaan *Lasten virsi* -kirjasta karistettiin pois aikuisten hengellistä elämää käsitelleet laulut,
sillä lasten virsilauluun haluttiin panostaa, ja kirja tehtiin nimenomaan perhejumalanpalve-
luksen käyttöön. Myös säestyskirja julkaistiin painetusta *Lasten virrestä*. Aikaisemmasta
Lasten virsi -kirjasta uusittu ja laajennettu versio *Lasten virsi* on julkaistu vuonna 1997.
(Pajamo & Tuppurainen, 2004, s. 586–587.)

2.4 Hengellinen musiikki lapsen uskontokasvatuksen tukena

Kristillisen ihmiskäsityksen mukaan ihminen on syntymästään lähtien hengellinen olento.
Lapsen usko voidaan nähdä kasvamisena luottamussuhteeseen, jonka perusta on varhaisessa
vanhempien ja lapsen välisessä vuorovaikutuksessa. Vuorovaikutuksesta ja perusturvasta on
kyse myös lapsen ja pyhän kohtaamisessa. Tiedollinen ymmärrys hengellisten asioiden suh-
teen kehittyä lapsella myöhemmin. (Kirkkohallitus, 2015, s. 12, 15.) Lapsi on luonteeltaan
utelias, joten lapsen hengellisyyskin voidaan nähdä ihmettelynä, ihailuna, valppautena, tut-
kimisena ja leikkimisena, ”kokonaisvaltaisena elämisenä yhteydessä Jumalaan” (Kirkko-
hallitus, 2015, s. 15).

Tammn (1988) mukaan lapsen jumalakäsitys on lähtökohtaisesti peräisin hänen vanhemmil-
taan. Lapsen vanhemmilla on käsitys Jumalasta, joka pohjautuu taas heidän omaan lapsuu-
teensa sekä kasvuympäristöönsä. Vanhemmat voivat tietoisesti, esimerkiksi vastaamalla lap-
sen esittämiin kysymyksiin Jumalasta, opettamalla iltarukouksen tai raamatunkertomuksia,
tai tiedostamattaan esimerkiksi elämänkatsomuksen, uskonnollisten asenteiden ja tunteiden
välityksellä siirtää käsityksensä Jumalasta lapselleen. Myöhemmin lapsen kasvaessa, myös
ympäristö vaikuttaa lapsen jumalakäsitykseen voimakkaasti ja lapsi oppii ympäristöstään
hyvin pian, kuinka monenlaisia eri käsityksiä ja tunteita jumalasuhteeseen liittyy. Pieni lapsi
kokee Jumalan aluksi samanlaisena kuin omat vanhempansa ja siirtää Jumalaan monta sel-
laista ominaisuutta, mitä hänen vanhemmillaan on. (Tamm, 1988, s. 24.) Lapsen saavutta-
essa esikouluiän hän on ymmärtänyt käsityksen näkymättömästä Jumalasta, joka on kaiken
Luoja ja tietää monia ihmiselämän salaisuuksia. Kouluikään mennessä lapsen jumalakäsitys

on saanut jo tiedollisen ja tunnepohjaisen puolen. Tamm osoittaa Rizzuton mukaan, että lapsen jumalakäsitys muuttuu kouluiässä monta kertaa, johon vaikuttaa erityisesti muuttuva suhde vanhempiin sekä kodin ja koulun uskontokasvatus. (Tamm, 1988, s. 25–26.)

2.4.1 Lapsen uskontokasvatus

Uskontokasvatus päivähoitossa, esikoulussa ja peruskoulussa on lakisääteistä. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (Vasu 2016) ja esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet (EOPS 2014) antavat valtakunnalliset ohjeistukset uskontokasvatukseen, jonka perusteella kunta- ja yksikkökohtaiset uskontokasvatuksen tavoitteet tarkennetaan, jokaisen lapsen henkilökohtaiset suunnitelmat myös huomioiden. (Anteroinen, A., Haapakoski, P., Killström, V., Luoma, A., Nikkilä, L. & Salminen, J. ym., 2011, s. 4; EOPS, 2014; Vasu, 2016.) Peruskoulun uskontokasvatuksesta on ohjeistettu perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa (POPS 2014), jossa on annettu ohjeistukset vuosiluokkien 1–2 ja 3–6 uskonnon, elämäntietämisen tai muun uskonnon opetuksesta. Myös perusopetuslain (628/1998) kohdassa 13§ on määrätty uskonnonopetuksen järjestämisestä, jonka mukaan opetuksen järjestäjän tulee antaa enemmistön uskonnon mukaista opetusta. Oman uskonnon mukaista opetusta tulee antaa kaikille oppilaille, mikäli heidän huoltajansa sitä pyytävät ja opetukseen osallistuu vähintään kolme oppilasta. (Perusopetuslaki, 1998.)

Uskontokasvatuksen yhteydessä on hyvä ottaa huomioon myös uskonnonvapaus, sillä Sepon (2003) mukaan se koskettaa jokaista kansalaista. Uskonnonvapauslain (453/2003) mukaan jokaisella ihmisellä on vapaus valita eläköö ilman uskontoa tai kuinka haluaa oman uskonsa tai vakaumuksensa näyttää. Seppo (2003) korostaa, että uskonto ja uskonnonvapaus kuuluvat yhteen, mikä näkyy myös koulujen uskonnonopetuksessa: entistä enemmän korostetaan opetuksessa oppilaan oikeuksia ja sitä, että oppilas tutustuu oman uskontonsa ohella myös muihin uskontoihin ja maailmankatsomuksiin. Eettisen arvomaailman ja monikulttuurisen yhteiskunnan tunteminen kuuluvat jokaisen kansalaisen yleissivistykseen. Sotien jälkeen suomalaisessa koulujärjestelmässä uskonnonopetuksessa haluttiin siirtyä *tunnustuksellisesta uskonnonopetuksesta* entistä enemmän kohti *oman uskonnon opetusta*, johon myös ylläesitetty perusopetuslaki (1998) viittaa. (Seppo, 2003, s. 7, 9, 179–181; Uskonnonvapauslaki, 2003.)

2.4.2 Hengellisen musiikin käyttö

Lasten virret ja hengelliset laulut kuuluvat siis olennaisena osana lapsen uskonnolliseen elämään ja uskontokasvatukseen. Sanotaan, että hengellisten laulujen ja virsien avulla sekä niihin turvaten lapsi voi kasvaessaan rakentaa omaa uskonnäkemyksensä. Hengellisten laulujen ja virsien kautta lapsi saa kokea turvaa ja ne kantavat lapsen pientä, vielä kehittyväistä elämää. (Kirkkohallitus, 2015, s. 9–10). Myös Halonen (1987, s. 84) kuvaa, kuinka jo lapsena kuullut ja yhdessä laulettu virret jäävät erityisesti mieleen, sekä säilyvät läpi elämän turvallisuutta ja merkityksellisyyttä antaen.

Haapasalon ym. (2004) sekä Kirkkohallituksen (2015) mukaan virret toimivat perinteen siirtäjänä sukupolvien ketjun välityksellä: lapsi ymmärtää jumalanpalveluselämän tärkeyden, sen sisällön ja oppii kuin huomaamatta kirkon traditiosta, perinteestä ja kulttuurista. Laulamalla lapset pääsevät rukoilemaan, ylistämään ja he oppivat Raamatun kertomuksista, muun muassa Jumalan luomistyöstä sekä suhtautumisesta lähimmäiseen. Laulujen kautta myös esimerkiksi seurakunnan lähetystehtävät ja vieraiden kulttuurien musiikki tulevat lapsille tutuiksi. Kun virsiin yhdistetään esimerkiksi draamaa, kuvaa, liikettä, maalausta tai soittamista, laulujen sanoma syvenee ja samalla tuetaan lapsen kehitystä, ruumiillisuutta ja tunnekokemuksia vahvistaen. (Haapasalo ym. 2004, s. 68; Kirkkohallitus, 2015, s. 9, 15.)

Lasten virret ja hengelliset laulut tulevat alle kouluikäiselle lapselle tutuksi kotona, seurakunnan päiväkerhossa, pyhäkoulussa, perhejumalanpalveluksessa tai viimeistään päiväkodissa tai esikoulussa. Evankelis-luterilaisissa seurakunnissa on pyritty tekemään yhteiset linjaukset musiikkitoiminnalle, jonka pohjalta on koottu musiikkikasvatussuunnitelma. Se pitää sisällään sen, kuinka musiikki toimii ja näyttäytyy seurakunnassa, erityisesti lapset huomioiden. Tämä suunnitelma sisältää muun muassa virsikasvatussuunnitelman, jonka tavoitteena on saada alle kouluikäiset lapset tutustumaan lasten virsiin ja hengellisiin lauluihin esimerkiksi seurakunnan päiväkerhossa tai perhejumalanpalveluksessa. (Kirkkohallitus, 2015, s. 10.) Näin ollen kouluun tullessa lapsi on saanut jonkinlaisen käsityksen hengellisestä musiikista, ja tuosta ”virsikasvatuksesta” onkin hyvä jatkaa alakoulussa. Se tulee vastaan uskonnonopetuksen sisällöissä, josta myös POPS (2014) mainitsee. POPS (2014, s. 136) mukaan muun muassa 1–2 vuosiluokkien uskonnonopetuksen sisällöissä nostetaan esiin kirkkovuoteen ja lapsuuteen liittyvien virsien ja muun hengellisen musiikin opiskele-

minen. Myös Vanne (2007, s. 9) mainitsee, kuinka virsi on osa koulun uskonnon- ja musiikinopetuksen sisältöjä ja näin ollen kuuluu erottamattomasti koulun uskonto- ja musiikkikasvatukseen.

3 KOULULAULUN JA KOULULAULUKIRJOJEN HISTORIA

Laulu koulun oppiaineena on kuulunut erottamattomasti hengelliseen kasvatukseen maamme historian eri koulumuodoissa. Laulunopetuksen sisältönä on ollut keskeisenä ja jopa toisinaan ainoana virsilaulu, joka on kuvastanut kirkon vahvaa roolia koulutuksen järjestäjänä ja ohjaajana. Musiikkikasvatuksen historiassa on nähtävissä monia traditioita ja perimätietona sukupolvelta toiselle kulkeutuneita käytänteitä ja malleja, jotka vaikuttavat vielä tänäkin päivänä musiikinopetuksen sisältöihin. Koululaulukirjojen syntymisen jälkeen niiden sisällöissä voidaan nähdä läpi historian erottuvan kolme keskeistä teemaa: koti, uskonto ja isänmaa. (Kosonen, 2014, s. 33–34.)

Kosonen (2014) jakaa Suomen musiikkikasvatuksen historian neljään eri vaiheeseen, kestoaltaan 20 vuodesta 300 vuoteen. Ensimmäinen vaihe on kirkon ohjauksen aikaa, joka nähdään alkavan keskiaikaisesta luostarikoulusta ja jatkuvan aina ensimmäisen suomenkielisen oppikoulun perustamiseen vuonna 1858. Toiseksi vaiheeksi hän on määritellyt kansainsivistyksen aikakauden osana kansallishenkistä koulutuspolitiikkaa, joka alkoi Jyväskylän seminaarin perustamisesta vuonna 1863 sekä kansakouluasetuksesta vuonna 1866. Tätä vaihetta on kutsuttu merkittävimmäksi ajanjaksoksi laulun aseman ja laulunopetuksen sisällön kannalta koulun oppiaineena. Kolmas vaihe liittyy sodan jälkeisen jälleenrakentamisen ja hyvinvointiyhteiskunnan muodostumiseen, jolloin pyrkimyksenä oli koulutuksellinen tasa-arvo. Tuolloin myös koulusoittimet ja uudet opetusmenetelmät ilmaantuivat laulutunneille perinteitä kunnioittaen. Neljäntenä vaiheena voidaan nähdä ensimmäiseen peruskoulun opetussuunnitelmaan siirtyminen vuonna 1970, jolloin alkoi myös uusi aikakausi: peruskoulun oppiaineeksi tuli musiikki, nykyisessä hyvinvointiyhteiskunnassamme. (Kosonen, 2014, s. 34.)

Tämän jaottelun mukaisesti tarkastellaan seuraavaksi koululaulun ja koululaulukirjojen historiaa eri koulumuodoissa koulujärjestysten, komiteanmietintöjen ja opetussuunnitelmien perusteiden valossa. Yllä olevasta jaottelusta poiketen seuraavassa on käsitelty kolmas vaihe toiseen ja neljänten vaiheeseen liitettynä.

3.1 Aika ennen kansakoulua

Koululaulun asema kouluissa on ollut keskiajalta saakka vahva. Jo keskiaikaisissa kouluissa käytettiin virsilaulua ja laulu olikin keskeinen oppiaine. Mainittakoon, että jo ensimmäisessä

Ruotsi-Suomen vuoden 1571 koulujärjestyksessäkin on mainittu kolme oppiainetta, joihin lukeutui latina, uskonto ja laulu. Laulunopetus on nähty alkujaan tähtäävän nimenomaan käytännöllisiin tarkoituksiin: koulut valmistivat virsilaulun ja liturgian opetuksen myötä oppilaita papeiksi. Keskiajan jälkeen laulun asema entisestään voimistui kouluissa, vaikkakin musiikin itsenäistä arvoa ei vielä oppiaineena ymmärretty. 1700-luvulla koululaulun arvostus taas alkoi laskea maallisen soitinmusiikin tultua kouluun ja laiminlyötyä samalla hengellistä musiikkia. (Pajamo, 1976, s. 14–16, 22–23; Pajamo, 2013, s. 10–11.)

1800-luvulla kirkko, valtio ja koululaitos määräisivät selvästi väestön asenteiden ja koko kulttuurin suunnan. Ne sanelivat myös ajan kasvatushanteet, joita olivat Kuivasmäen (1990) mukaan muun muassa Jumalan, hengellisen ja maallisen vallan pelko sekä kunnioitus, isänmaallisuus, kristillissiveellinen käytös, vanhempien kunnioitus, ahkeruus, nöyryys ja sosiaalinen mieli. 1800-luvun kristilliskansallinen ideologia heijastui snellmanilaisesta fenno-maniasta eli kansallisesta heräämisestä sekä Uno Cygnaeuksen kouluihanteesta. Kasvatuksen yleisenä tarkoituksena nähtiin saada kehittää nuorison kristillissiveellistä luonnetta. (Kuivasmäki, 1990, s. 183.)

1800-luvun oppikoulut noudattivat koulujärjestyksen mukaisia koulumuotoja. 1800-luvun alkupuolella toiminnassa olivat vielä vuoden 1724 koulujärjestyksen mukaiset lukiot ja triviaalikoulut. Vuoden 1843 koulujärjestystä varten tarvittiin kolme koulukomission laatimaa ehdotusta uudeksi lukio- ja koulujärjestykseksi. Vuonna 1843 annetun ”Gymnaasi- ja koulujärjestyksen” mukaisesti Suomessa toimi neljänlaisia oppikouluja: ala-alkeis-, yläalkeis-, tyttö- ja lukiokouluja. (Pajamo, 1976, s. 29.) Seuraavassa, vuonna 1856 asetetussa koulujärjestyksessä samat aikaisemman asetuksen mukaiset koulumuodot säilyivät, mutta ala- ja yläalkeiskoulujen välille syntyi entistä suurempi kuilu (Pajamo, 1976, s. 32). Ala-alkeiskouluista tuli kansanopetuskouluja, joiden pyrkimyksenä oli antaa jokaiselle yhteiskunnan jäsenelle tarpeellisia tietoja. Myös suomenkielinen opetus sallittiin niille, joille ruotsin kieli tuotti vaikeuksia. (Iisalo, 1968, s. 110.) Oppikoulusta uusi koulujärjestys annettiin vielä vuonna 1872, joka aiheutti suuren kysymyksen kehittyvän kansakoulun ja oppikouluasetuksen suhteesta (Välimäki, 1998, s. 131). Vuoden 1872 koulujärjestyksen mukaan ala- ja yläalkeiskoulut lakkautettiin, ja niiden tilalle perustettiin reaalikouluja, jotka oli tarkoitettu niin kutsutuiksi väliasteen kouluiksi suomenkielistä väestönosaa sekä reaaliaineita varten. Reaalikoulut katsottiin kuitenkin vuonna 1883 suoritetussa uudistuksessa virkavaltaisuuteen leimaaviksi ja ne päätettiin lakkauttaa. (Pajamo, 1976, s. 39.)

Pajamo (1976) huomauttaa, kuinka oppikoulujen laulunopetuksen sisältö oli hyvin erilainen riippuen opettajan pätevyydestä ja mielenkiinnosta. Oppikouluihin laaditut koulujärjestykset eivät tarkasti määritelleet, mitä laulun oppikurssi piti sisällään, ja siksi laulunopetuksen sisällöissä ja tavoitteissa esiintyi suuria vaihteluita koulujen kesken. Yleistä oli, että koululuokissa harjoiteltiin koulututkintoja ja piispantarkastuksia varten virsiä ja moniäänisiä lauluja. Joissakin kouluissa laulun ja musiikin teorian lisäksi saatettiin antaa opetusta viulunsoitossa tai sointuopin alkeissa, mutta se oli kuitenkin vielä tuolloin hyvin harvinaista. (Pajamo, 1976, s. 36–38.) Esimerkiksi vuoden 1856 koulujärjestyksen mukaan annetussa ohjeistuksessa on sanottu pelkästään laulutunnin sisältöön ala-alkeiskoulussa kuuluvaksi virsilaulua, yläalkeiskoulussa veisannon harjoitusta, lukioissa moniäänistä laulua ja tyttökouluissa virsien veisuuta sekä nuottien tuntemusta. (Pajamo, 1976, s. 32–33.) Lukioiden moniääninen lauluohjelmisto piti sisällään hengellisiä lauluja, kansanlauluja, isänmaallisia lauluja sekä serenadeja (Pajamo, 1976, s. 42).

Virsilaulua oli siis opetettava kaikissa oppikoulumuodoissa, vaikkakin myös ”muun musiikin” harrastamiseen oli tarjottu mahdollisuus (Pajamo, 1976, s. 109). Koulun laulunopetuksen maalliseen lauluaineistoon kuuluivat kansan-, isänmaalliset-, leikki-, kvartetti- ja kaanonlaulut (Pajamo, 1976, s. 142). 1800-luvulla oppikouluihin annetuista koulujärjestyksistä ei niin ikään ilmene mitä virsiä kouluissa tuli opettaa. Oli hyvin tavallista, että vuosikertomuksissa kerrottiin oppilaiden laulavan ”yleisimmät kirkkovirret”. Opettajana toimiva seurakunnan urkuri tai lukkari laulatti tavallisesti ne virret, joita käytettiin paikkakunnan kirkossa, tai varsinaisen laulunopettajan puuttuessa opettajana toimi parhaiten kirkkovirret osaava opettaja. Suosituimpia virsiä 1800-luvun loppupuolella oli Pajamon (1976, s. 118) osoittaman taulukon mukaisesti psalmi-, opetus-, aamu- ja ehtoovirret, joiden joukosta on erityisesti nostettu yksi virsi *Mun silmän, käten nostan*, joka helppotajuisuutensa sekä havainnollisuutensa ansiosta katsottiin sopivan erityisesti lapsille. Vuosikertomuksista ilmenee myös, että oppikouluissa virsien veisaaminen oli vähäisempää kuin kansakouluissa. (Pajamo, 1976, s. 109, 114–117, 127.)

Kososen (2011, s. 10) mukaan vanhimpana koulun laulukirjana voidaan pitää pappiskoulutuksessa teinien käytössä ollutta *Piae Cantiones* -kokoelmaa vuodelta 1583, joka sisältää hurskaita koulu- ja kirkkolauluja. Halila (1949) tuo esille, kuinka ennen kansakoulun perustamista kouluissa käytettävistä oppikirjoista oli kuitenkin vielä suuri pula. Opettajien tärkeimmät opetusvälineet vielä 1800-luvulla oppikouluissa olivatkin aapinen, katekismus, Raamattu ja virsikirja. (Halila, 1949, s. 192.) Pajamo (1976) tuo esille, kuinka laulukirjojen

puuttuessa laulut opeteltiin ulkoa, joka Kososen (2014, s. 33) mukaan juonsi juurensa keskiaikaisten luostarikoulujen kirkkolauluvalmennuksesta, joissa virsilaulut opeteltiin kuulonvaraisesti. Vihkojen ollessa käytössä sanat, ja joskus jopa sävelmä kirjoitettiin paperille. (Pajamo, 1976, s. 104.) Tarkkaa tietoa oppikoulujen laulunopetuksessa käytettävistä laulukirjoista ei ole tiedossa (Pajamo, 1976, s. 106).

3.2 Kansakoulu syntyy

Murtorinteen (2002) mukaan 1800-luvun puolivälin yhteiskuntaamme horjuttivat kirkollisen auktoriteetin murtuminen sisäisten ja ulkoisten voimien vuoksi. Kirkon monet tehtävät siirtyivät pikkuhiljaa maallisille vallanpitäjille, ja myös herätysliikkeet horjuttivat kirkon sisäisiä voimia. (Murtorinne, 2002, s. 292.) Iisalo (1987) kuvailee, kuinka muun muassa suomalaisuusaate, yleinen varallisuuden nousu, maan teollistuminen sekä maa- ja metsätalouden kehittyminen vaikuttivat myös entistä parempaan kansanopetukseen. Tämä vaikutti siihen, että eri puolille Suomea alettiin perustaa kouluja, joko yksityisten tai seurakuntien toimesta, mukana muun muassa pyhäkouluja, köyhäin- ja pikkulastenkouluja. (Iisalo, 1987, s. 78.)

Yhteiskunnassa tapahtuneiden muutosten lisäksi koululaitoksen historiassa tapahtui merkittävä käänne vuonna 1863, kun kunnat ja seurakunnat erotettiin toisistaan (Pajamo, 1976, s. 33). Vuonna 1865 astui voimaan kunnallislaki, joka merkitsi, että kunta otti hoitaakseen vapaaehtoisen ”ylhäisemmän kansakoulun” ja kirkon vastuulle jäi alkuopetus (Ojanen, 1966, s. 163). Välimäki (1998, s. 124) katsoo näiden seikkojen olleen yhtenä lähtölaukauksista varhaisen kansakoulun syntyyn, josta annettiin asetus vuonna 1866. Rinteen (1984) mukaan vuosisadan vaihteen suurimpia uudistuksia olivat myös vuonna 1898 annettu piirijakoasetus, joka merkitsi, että kunnat saivat velvollisuuden kehittää koulutoimia, sekä vuonna 1921 asetettu oppivelvollisuuslaki, jonka seurauksena kansanopetus siirtyi kirkolta yhteiskunnalle ja jokaisen suomalaisen lapsen tuli seitsemännestä ikävuodesta alkaen käydä koulua vähintään kuusi vuotta. (Riihimäki, 2008, s. 12; Rinne, 1984, s. 121.) Kansakoulu jakaantui Pajamon (1976, s. 60) osoittaman taulukon mukaisesti alakansakouluun, jossa oli valmistava luokka sekä toinen luokka, ja kolmiluokkaiseen yläkansakouluun.

Pajamon (1976, s. 62) mukaan myös Uno Cygnaeusta voidaan pitää yhtenä kansakoulun synnyn sekä maamme laulunopetuksen kehittämisen keskeisimmistä henkilöistä. Uno Cygnaeus määritteli laulunopetuksen sisällön ja tavoitteet uudella tavalla aloittelevassa kansa-

koulussa, jotka lähes suoraan päätyivätkin kansakoulun opetussuunnitelmaan, ja jotka löytyivät myös Jyväskylän seminaarin laulunopetuksen sisällöstä. Hän mielsi laulun kasvatuksen välineeksi, ja sen tehtäväksi oppiaineena sivistyksen välikappaleena toimimisen, eikä laulua näin ollen mielletty enää vain pelkkänä koulun ”huvina”. Laulunopetuksen tavoitteina voitiin pitää lapsen uskonnollisen, siveellisen ja kansallisen tunteen herättämistä, ja kansakoulun kristillisestä luonteesta johtuen virsilaulu oli olennaisesti siinä läsnä. (Pajamo, 1976, s. 96–100.)

Kososen (2014, s. 44) mukaan 1800-luvun loppupuolella laulutuntien sisällössä tapahtui selkeä sisällöllinen muutos aiempaan, lähes yksinomaan virsilaulun kattavaan koululaulun opetukseen. Virsilaulu säilytti asemansa kansakoulun laulunopetuksessa ja aamuhartauksissa, mutta käsitti laulutunnista vain yhden kolmasosan, mukaan tulleiden nuottiopin ja mallisten laulujen opetuksen kanssa. (Pajamo, 1976, s. 183.)

Vuonna 1916 julkaistiin ensimmäinen varsinainen opetussuunnitelma, joka ohjasi kansakoulun toimintaa ja näytti suuntaa opetuksen kehittämiseen. Sen pohjalla oli Jyväskylän opettajankoulutusseminaarin perustamisen yhteydessä vuonna 1863 tehdyt linjaukset, jonka seurauksena laulusta tuli ensi kertaa myös tasavertainen oppiaine. Vuoden 1916 opetussuunnitelman mukaan ala- ja yläkansakoulussa laulua oli siis kaksi tuntia viikossa. (Kosonen, 2014, s. 37–38, 45.)

Kansakoulun komiteamietinnön laatimassa Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmassa (1925) korostettiin, että laulun opetuksen tärkein tehtävä alakansakoulussa oli opettaa koreakoululta laulamaan helppoja, eloisia ja aiheiltaan ympäristöopetukseen ja lasten elämään sopivia lastenlauluja. Lisäksi tärkeää oli laulaa virsiä ja hengellisiä lauluja uskontotunneilla, aamuhartauksissa ja juhlissa. Opetussuunnitelma suositteli laulettavaksi noin 25 laulua vuosittain, joista suurimman osan täytyi olla virsiä ja isänmaallisia lauluja. Laulunopetusta annettiin niin luokille, ryhmille kuin yksilötunneillakin, ja oikeaan äänenmuodostukseen ja sanojen lausumiseen kiinnitettiin erityistä huomiota. Laulun integroiminen osaksi muita aineita oli suosittua, sillä laulu oli monesti yhdistetty esimerkiksi leikkiin ja liikuntaan. (Kosonen, 2011, s. 11; Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 1925, s. 32–33.)

Kososen (2011) mukaan laulunopetuksessa ja koululauluissa on huomattavissa selvää kehitystä vuoden 1950 Varsinaisen kansakoulun opetussuunnitelmassa. Jälleenrakentaminen sotien jälkeen, teollistuminen, musiikin aineenopettajakoulutuksen käynnistyminen, soittimien

tulo laulutunneille ja monet kasvatusopilliset ideologiat muovasit ja monipuolistivat kansakoulun laulunopetusta. Laulu oli edelleenkin tärkeä osa oppilaiden elämää ja sitä haluttiinkin yhdistää entistä enemmän myös muihin oppiaineisiin. Myös nuottioppi ja musiikin teoria tulivat useammin laulunopetuksen rinnalle. Kansakoulussa koulun juhlat ja aamuhartaudet olivat edelleenkin tärkeimpiä yhteislaulutilaisuuksia. Uskonnonvapauslain (1922/267) tuoma mahdollisuus jättäytyä uskonnonopetuksesta pois ei koskenut aamuhartauksia, jolloin virisen ja muiden siellä laulettavien laulujen sisältö tuli nyt myös huomioida. (Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II, 1950, s. 183–185; Kosonen, 2011, s. 13–16; Uskonnonvapauslaki, 1922.)

Oppikirjapulan poistamiseksi seminaarien opettajat veloitettiin laatimaan uusia oppikirjoja, mikä laulun kohdalla tarkoittikin ensimmäisiä suomenkielisiä laulukirjoja (Pajamo, 1976, s. 104). Riihimäki (2008, s. 12) katsoo myös oppivelvollisuuden synnyttäneen tarpeen kehittää oppimateriaaleja. Pajamon (1976, s. 107) mukaan laulukirjoista ei oltu annettu tarkkoja määräyksiä, joten niiden käytössä ja sisällöissä esiintyi suuria poikkeavuuksia eri koulujen välillä.

Tärkeimmät koululaulukirjat vuosisadan vaihteen kansakouluissa ovat olleet ensimmäiset suomenkieliset koululaulukirjat E. A. Hagforsin *Lauluseppele* (1871) ja *Kaikuja Keski-Suomesta* (1874), Wächterin *50 Koulu-Laulua, Koululauluja I* ja *Koululauluja II* sekä P. J. Hannikaisen lastenlaulut. Kansakoulussa koulukäytössä oli jo noin 30 erilaista laulukirjaa, jotka sisälsivät ulkomaisten laulujen lisäksi varta vasten kansakoulun käyttöön tehtyjä suomenkielisiä kansanlauluja, sekä ensi kertaa myös lapsille suunnattuja maallisia, isänmaallisia ja hengellisiä lauluja. (Halila, 1949, s. 273–274; Pajamo, 1976, s. 152–153.) Lisäksi osan laulukirjojen lauluista tuli Pajamon (1976, s. 106) mukaan olla kaksiaanisilla sävelmillä varustettuja. Wächterin laulukirjat olivat laulunopetuksessa erityisen suosittuja ja ne otettiin hyvin vastaan kansakouluissa. Ne saivat osaltaan myös paljon kritiikkiä, sillä niiden joukossa oli rekivirsiä ja rakkauslauluja, jotka katsottiin epäsoviviksi kristillisen kansan kouluissa opetettaviksi. (Pajamo, 2013, s. 12.)

1930-luku oli koululaulukirjojen osalta hyvin rikasta aikaa. Muun muassa Wilho Siukosen toimittama laulukirja (1. painos 1929) oli yksi suosituimmista koulun laulukirjoista. Muita kansakouluissa käytössä olleita koululaulukirjoja olivat muun muassa Olavi Ingmanin (1. painos 1952), Olavi Pesosen (1. painos 1938), Lauri Parviaisen (1. painos 1934) laulukirjat

sekä J. N. Vainion *Valistuksen laulukirja*, joista laulettiin usein opettajan säestäessä harmoonilla. (Kosonen, 2011, s. 15). Kosonen (2012, s. 42) osoittaa, kuinka näiden laulukirjojen aihepiirissä näkyi koulun arvomaailma: koti, uskonto ja isänmaa. Kaikki laulukirjat olivat käytössä miltei peruskoulun syntyyn saakka ja niiden sisältämien laulujen ambitus eli ääniala oli 2000-luvun musiikin oppikirjoihin verrattuna paljon korkeampi. (Kosonen, 2012, s. 42.)

3.3 Peruskouluun siirtyminen

Suomalaisessa koulutuspolitiikassa ja musiikkikasvatuksen historiassa yksi merkittävin uudistus tapahtui, kun vuonna 1968 uutta peruskoulujärjestelmää koskeva laki hyväksyttiin (Riihimäki, 2008, s.13). Kansakoulun ja oppikoulun, välillä kiperästäkin suhteesta oli käyty monia keskusteluja ja nyt oli tullut aika siirtyä rinnakkaiskoulujärjestelmästä yhtenäiskouluun. Tavoitteena oli nostaa väestön koulutustasoa sekä taata tasa-arvoinen koulutusmahdollisuus riippumatta perhetaustasta tai asuinkunnasta. Kansakoulu ja oppikoulu yhdistettiin yhtenäiseksi peruskouluksi, jonka opetuksen kulmakiveksi nousi sisällöltään aiempia huomattavasti akateemisempi opetussuunnitelma. (Pekkarinen & Uusitalo, 2012, s. 128.) Peruskouluasetuksen mukaan kaikille oppilaille yhteinen peruskoulutus määrättiin yhdeksänvuotiseksi. Peruskoulun kuusi alinta luokkaa muodostivat peruskoulun ala-asteen ja kolme ylempää luokkaa yläasteen. Peruskoulusta tuli kaikille ilmainen oppivelvollisuuskoulu, jossa myös oppimateriaalit, koulumatkat ja kouluruoka olivat ensi kertaa kaikille oppilaille maksuttomia. (Virtanen & Ronkonen, 1984, s. 24.)

Rinteen (1984) mukaan peruskouluun siirtymistä vauhdittivat teknis-teollinen kehitys, maaltamuutto, tiedonvälityksen nopea kasvu, nuorison varhaisempi itsenäistyminen, kansainvälistyminen sekä uudet pedagogiset kysymykset. Tärkeitä koulu-uudistustoimikunnan lähtökotia olivat kysymykset muun muassa kaikille yhteisestä yleissivistyksestä, peruskoulun jälkeisten opintojen vaatimuksista sekä opiskeluedellytysten erilaisuuden huomioimisesta. (Rinne, 1984, s. 132–145.)

Riihimäen (2008, s. 7) mukaan peruskouluun siirtymisen myötä opettajia velvoitettiin noudattamaan peruskoulun opetussuunnitelmaa, kun taas aikaisemmin opetussuunnitelmakomitean mietinnöt olivat opettajille vain suuntaa antavia. Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietinnön II (1970) musiikinopetuksen tavoitteiksi ala-asteella on listattu muun muassa oppilaiden luonnollinen äänenkäyttö, ajankohtainen lauluaineisto, soittimien käyttö, musiikin aineksiin ja nuottimerkintään perehdyttäminen, sävelaistin kehittäminen, luova ilmaisu,

tunnetuimpiin teoksiin, säveltäjiin, esittävään säveltaiteen mestareihin, kansanmusiikkiin, viihdemusiikkiin ja oman maan musiikkikulttuuriin tutustuminen, yhteistoiminta sekä musiikkiharrastukseen kannustaminen. Työtavoissa korostuvat laulu ja soitto, äänenmuodostus, sävelkorvan koulutus, luova ilmaisu ja kuuntelu. (Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II, 1970, s. 274, 276–285; Riihimäki, 2008, s. 7.)

Vaikka opetussuunnitelmakomitean mietinnössä II (1970) musiikin oppiaines on määritelty hyvin tarkasti, musiikille kehiteltiin erillinen opetussuunnitelman opas. Opas on tehty tukemaan peruskoulun musiikinopetuksen suunnittelua ja toteuttamista ja se kattaa koko peruskoulun. Opas sisältää opetussuunnitelman mietintöä tarkemmat määritelmät muun muassa musiikinopetuksen työtapoihin, musiikin opetustiloihin, välineistöön, kerhotoimintaan sekä muuhun koulun ulkopuoliseen toimintaan liittyen. Oppaassa ohjeistetaan hyvin tarkasti musiikintunneilla laulettavista ja soitettavista lauluista, ja listassa ovat mukana myös hengelliset laulut ja virret. Myös eri uskontojen musiikkiin tutustuminen on nostettu hyvin keskeiseksi. (Kouluhallitus, 1987, s. 18.) Peruskoulun musiikinopetuksen oppaan mukaan olisi tärkeä määritellä musiikin tavoitteet niin, että sisällöllisesti ja työtapojen mukaisesti voidaan huomioida oppilaan vastaanottokyky, ikäkausi ja motivoituminen musiikkiin. Lisäksi katsotaan tärkeäksi, nyky-yhteiskunnassa tapahtuvien nopeiden muutosten vuoksi tukea ”oppilaiden kehittymistä tasapainoisiksi, itsensä ja muut hyväksyviksi, oman identiteettinsä löytäviksi ja säilyttäviksi ihmisiksi.” (Kouluhallitus, 1987, s. 1.)

1960-luvulla koulujen laulunopetuksen sisältöä ryhdyttiin uudistamaan ja laulutunneille pyrittiin tuomaan soittimia mukaan. Ensimmäiset käytössä olleet soittimet olivat nokkahuilut, melodikat, erilaiset lyömäsoittimet ja Orff-soittimet, jotka oli nimetty saksalaisen musiikkipedagogin mukaan ja sisälsivät esimerkiksi erilaisia laattasoittimia. Ne toivat musiikinopetukseen uusia sisältöjä ja menetelmiä, ja *laulu* oppiainenimikkeenä alkoi pikkuhiljaa antaa tilaa seuraajalleen - *musiikille*. (Louhivuori, 2011, s. 5; Pajamo, 2013, s. 24.) Louhivuoren (2011) mukaan 1970-luvulla toteutettiin ”kantele joka kouluun” -projekti, joka toi kansallissoittimemme osaksi musiikinopetusta. 1980-luvulla kouluihin saapuivat kitarat, rummut ja muut sähkösoittimet populaarimusiikin aseman vahvistumisen myötä. Louhivuoren (2011) mukaan voidaankin sanoa, että 1990-luvulle tultaessa musiikinopetuksessa oltiin siirretty jo ”uudelle ajalle”, sillä soitinvalikoiman lisääntyminen, opettajakoulutuksen soitinpedagogisten opintojen lisääminen ja bändisoittimien tulo muuttivat merkittävästi musiikintunnin sisältöä. (Louhivuori, 2011, s. 5.)

Vuonna 1958 ilmestyneessä Jorma Pukkilan ja Matti Raution *Musiikkia oppimaan* -musiikinkirjassa oli ensimmäistä kertaa näkyvissä jo koulusoittimien käyttöä, ja keskeisenä kirjassa olikin Carl Orffin kehittämä koulusoittimisto. (Pajamo, 1999, s. 21–22.) Kansakoulun laulukirjat oli tehty käytettäväksi koko kouluajan, eikä eri luokille ollut käytössä ”omia” koululaulukirjoja. Peruskouluun siirtymistä ennakoiti Erkki Pohjolan ja Egil Cederlöfin *Musica* -kirjasarja, jossa ensimmäistä kertaa oli otettu huomioon eri luokka-asteet. (Pajamo, 2013, s. 23.) Tärkeimpiä peruskoulun alkuvaiheessa olleita musiikinkirjoja ovat olleet myös Lauri Parviaisen *Koulun laulukirja* (1961) sekä Olavi Pesosen *Laulukirja* (1963). Kirjoissa on muun muassa yksi- ja moniäänisiä lauluja, alkeis-musiikkioppi ja runsaasti lauluja (noin 300-400 laulua kummassakin). 1980-luvun yksi merkittävä musiikin oppikirjasarja on ollut myös Otavan *Koulun musiikki*, joka oli nyt myös jaoteltu eri luokka-asteille (1–2, 3–4 ja 5–6 -luokille). Kirjoissa laulut on esitetty aihekokonaisuuksin ja mukana on paljon monipuolista tietoa esimerkiksi suomalaisesta lauluperinteestä, koulusoittimista, musiikin teoriasta ja länsimaisesta musiikkikulttuurista. (Riihimäki, 2008, s. 26–28.)

Aihepiireiltään 1960–1990 -luvun peruskoulun ala-asteen musiikin kirjat ovat hyvin monipuolisia. Mukana on muun muassa lasten virsiä ja hengellisiä lauluja, joululauluja, isänmaallisia lauluja, kodin ja koulun lauluja, työlauluja, leikkilauluja, vuodenaikaan ja luontoon liittyviä lauluja sekä entistä enemmän myös vieraiden maiden lauluja. (Riihimäki, 2008 s. 38–39.) WSOY:n julkaisemien *Musiikin aika 1–2* (1986) sekä *Musiikin aika 1–2* (1996) musiikin oppikirjojen sisällöistä löytyy muutamia lasten virsiä ja hengellisiä lauluja. Hengelliset laulut liittyvät erityisesti joulun ja pääsiäisen viettoon, esimerkiksi *Musiikin aika 1–2* (1986) kirjassa oleva *Pääsiäisvirsi* (Pyhäkoululauluja 33). Alkuopetukseen suunnatuissa musiikin kirjoissa on huomattavissa myös muutama erillinen lasten hengellinen laulu, esimerkiksi *Musiikin aika 1–2* (1986) kirjassa olevat *Jumalan helmassa* ja *Enkeleille*. Näiden kahden kirjan välillä huomaa jo selkeän eron hengellisten laulujen määrässä: *Musiikin aika 1–2* (1996) -kirjassa hengellisiä lauluja ja virsiä on vuonna 1986 ilmestyneeseen kirjaan verrattuna vähemmän.

Peruskoulun opetussuunnitelman perusteissa (1985) ei anneta erillistä ohjetta ala-asteella laulettavista lauluista. Kuitenkin seitsemänneltä vuosiluokalta eteenpäin on annettu tarkemmat ohjeistukset esimerkiksi siitä, että musiikin sisältöihin kuuluu eri uskontojen musiikki, joka pitää sisällään jumalanpalvelusmusiikkia, kirkollisten juhlapäivien musiikkia, eri kirkkokuntien musiikkia ja muiden uskontojen ja eri elämänkatsomuksiin sisältyvää musiikkia.

(Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet, 1985, s.192–194, 195.) Vuoden 1994 peruskoulun opetussuunnitelman perusteet kuvaa musiikin tavoitteita ja keskeisiä sisältöjä hyvin yleisellä tavalla, eikä oppitunnilla käytettävästä ohjelmistosta ole erillistä ohjeistusta. Opetussuunnitelman perusteissa musiikki on liitetty taide- ja taitoaineisiin ja se mielletään esteettisen kasvatuksen yhdeksi osaksi, jonka avulla voidaan kasvattaa ”kulttuurikansalaisia”. (Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet, 1994, s. 97.)

4 LASTEN HENGELLINEN MUSIIKKI ALAKOULUN MUSIIKIN OPPIKIRJOISSA

Kuten edeltävässä luvussa esitettiin, lasten virsillä ja hengellisillä lauluilla on musiikkikasvatuksen historiassa pitkät perinteet. Opetussuunnitelma on eri aikoina määritellyt sen, mikä musiikin opetuksessa on ollut tärkeää ja sen pohjalta myös musiikin oppikirjojen sisältö on muokkautunut. Malisen (1985, s. 23) mukaan opetussuunnitelmaa laadittaessa on toisinaan pidetty tärkeimpänä oppilaan tarpeita, toisinaan oppiainesta tai yhteiskunnan tarpeita. Tässä luvussa käsitellään 2000-luvun perusopetuksen alaluokkien musiikin opetuksessa käytettävien musiikin oppikirjojen sisältöä opetushallituksen laatimien perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden eli POPS:ien valossa. Onko hengellistä musiikkia enää musiikin oppikirjoissa vai onko se siirretty uskonnon opetukseen? Mitä opetussuunnitelman perusteet (2004 ja 2014) ohjeistavat hengellisistä lauluista tai virsistä osana musiikinopetusta?

4.1 Lähtökohtia musiikin oppimateriaalitutkimukselle

Karin (1987, s. 11–12) mukaan oppimateriaalitutkimuksella tarkoitetaan oppimateriaalien tutkimista erilaisista skeemoista tarkasteltuna, joihin yhdistetään oppimateriaalien sisällöt, rakenteet sekä toimivuus opetustilanteissa. Oppimateriaalitutkimuksesta puhuttaessa on syytä määritellä siihen läheisesti yhteydessä olevan opetussuunnitelman käsite, sekä tietenkin itse oppimateriaalin käsite.

Opetussuunnitelma on Uusikylän ja Atjosen (1999) mukaan vaikea määritellä yhden mallin mukaisesti. Kaksi osuvinta kuvausta opetussuunnitelmalle voisi heidän mukaansa olla peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietinnön I (1970) mukaisesti: ”suunnitelma siitä, mitä oppilaille pitää koulussa opettaa” tai ”ennakolta laadittu kokonaissuunnitelma kaikista niistä toimenpiteistä, joilla pyritään koulukasvatukselle asetettuihin päämääriin”. (Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö I, 1970, s. 56–57; Uusikylä & Atjonen, 1999, s. 46.) Opetussuunnitelman perusteet laaditaan perusopetuslain ja -asetuksen pohjalta, kun taas tuntijako ja opetussuunnitelman tavoitteet laaditaan valtioneuvoston asetusten pohjalta. Opetushallitus antaa valtakunnallisen perusteasiakirjan, jonka mukaisesti määritellään paikalliset opetussuunnitelmat. (POPS, 2014, s. 9.) Kuten Apple ja Beyer (1998, s. 5–6) pohtivat, opetussuunnitelmasta puhuttaessa kohtaamme monia hankaliakin kysymyksiä, jotka liittyvät esimerkiksi poliittisiin, eettisiin, taloudellisiin, esteettisiin ja historiallisiin seikkoihin ja jotka ohjaavat väistämättäkin opetussuunnitelman sisältöä. Opetussuunnitelmien kehitystä

on edistettävä, ja kun opetussuunnitelmat muuttuvat, on opetussuunnitelman lähtökohtana tärkeää olla selkeä teoreettinen malli sekä tavoitteet. Opetussuunnitelmista puhuttaessa on myös tärkeää huomioida opetussuunnitelmaan liittyvä tutkimus, johon Kellyn (1999) mukaan kuuluvat muun muassa aikaisempien opetussuunnitelmien tutkiminen, käytännön osoittamat seikat sekä eri metodologioiden tuntemus. (Kelly, 1999, s. 11–24, 101.)

Uusikylä ja Atjonen (1999) näkevät oppimateriaalit ja opetusvälineet apuna konkretisoinnissa ja tukemassa opetusta. Heidän mukaansa oppimateriaalin ja opetusvälineen raja on häilyvä ja he määrittelevätkin Lahdeksen mukaisesti oppimateriaalin oppiainesta sisältäväksi tietolähteeksi (esimerkiksi oppikirja), ja opetusvälineen esineeksi tai laitteeksi, jolla kyseistä materiaalia voidaan esittää (esimerkiksi liitutaulu). Oppimateriaaleja on hyvin monenlaisia, ja varsinkin nykypäivänä digitaaliset oppimateriaalit ovat kasvattaneet suosiotaan. (Uusikylä & Atjonen, 1999, s. 140–141.)

Kari (1987, s. 1) pohtii, kuinka opetuskäytössä olevan välineistön tulisi olla täydennettävissä sekä ajan tasalla. Oppikirjoilla ja muilla oppimateriaaleilla on tärkeä merkitys tavoitteiden mukaisen opetuksen onnistumiseen. Lisäksi Uusikylä ja Atjonen (1999, s. 144) huomauttavat, että oppimateriaalin pitäisi olla opetustapahtuman näkökulmasta katsottuna oppilasta aktivoivaa ja motivoivaa, jotta oppimistuloksia syntyy. Karin (1987) mukaan opettajien ei tulisi noudattaa liian tarkasti oppikirjoja opetussuunnitelmina, ettei opetuksesta tule liian yksipuolinen ja opettajakeskeinen. Hänen mukaansa oppikirjoja tulisi päivittää jatkuvasti vaihtelevien työtapojen käyttöä ajatellen sekä erilaiset oppijat ja oppimisstrategiat huomioiden. (Kari 1987, s. 1–2.) Kun 1980-luvun loppupuolella oppikirjojen ennakkotarkistaminen kouluhallituksen (nykyisen opetushallituksen) toimesta lakkautettiin, on oppikirjojen tekijöiden ”ohjenuorana” valtakunnallinen POPS. Opettajat joutuvat tämän myötä myös entistä tarkemmin arvioimaan oppimateriaalien käytettävyyttä ja soveltuvuutta sekä luotettavuutta. (Uusikylä & Atjonen, 1999, s. 143–144.)

4.2 Lasten hengellinen musiikki 2000-luvun musiikin oppikirjoissa

Lähtökohtana opetussuunnitelmatyölle sekä koulukirjojen suunnittelulle on tiedostettu ja ennalta määrätty arvopohja. Arvokasvatus nostaa merkitystään nykypäivän maailmassa, jossa globalisoituminen ja monimediainen tiedonvälitys muokkaavat lasten ja nuorten usein vielä kehittyväistä arvomaailmaa. Koulussa arvoista keskustelu olisi tärkeää, koska se ohjaa op-

pilaita rakentamaan omaa arvoperustaansa kodeissa tapahtuvan arvokasvatuksen lisäksi. Oppilaita ohjattaessa arvokysymysten äärelle on myös tärkeää, että koulun henkilöstöllä olisi suvaitsevainen, avoin ja kunnioittava suhtautuminen erilaisia uskontoja ja katsomuksia, sekä erilaisia kasvatuskäsityksiä kohtaan. (POPS, 2014, s. 15.)

4.2.1 Tarkastelua opetussuunnitelmien pohjalta

Loukola (2004) on käsitellyt perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden (2004) aihekokonaisuuksia, jossa yhtenä osa-alueena on kulttuuri-identiteetti ja kansainvälisyys. Sen yhdeksi tavoitteeksi on kirjattu, että oppilas oppii ymmärtämään oman kulttuurinsa juuria sekä oppii näkemään oman sukupolven aikaisempien sukupolvien jatkajana ja kehittäjänä. Lisäksi tavoitteina on tutustua muihin kulttuureihin ja elämäntavoihin sekä saada valmiuksia monikulttuuriseen ja kansainväliseen yhteisöön. Kulttuuri voidaan nähdä sisältävän siis tieteet, taiteet sekä uskonnon. (Loukola, 2004, 36–37.)

POPS:in (2014) mukaan ”perusopetuksessa oppilaita ohjataan ympäristön kulttuuristen merkitysten tunnistamiseen ja arvostamiseen sekä oman kulttuuri-identiteetin ja myönteisen ympäristösuhteen rakentamiseen”. Lisäksi sanotaan, että oppilaiden tulisi oppia tuntemaan ja arvostamaan omaa elinympäristöään sekä kulttuuriperintöä ja lisäksi myös omia sosiaalisia, kulttuurisia, uskonnollisia, katsomuksellisia ja kielellisiä juuriaan. (POPS, 2014, s. 21.) Loukolan (2004) mukaan kulttuurikasvatus kouluissa saa paljon huomiota, sillä hänen mukaansa on tärkeää kasvattaa seuraava sukupolvi ymmärtämään, että hyvinvointimme perustana on kulttuurinen ja sosiaalinen pääoma. Tulevaisuutemme nousee historian pohjalta, mutta perinteisiin tulee osata suhtautua myös kriittisesti, sillä maailman muuttuminen sisältää ympäristön muutoksia ja näiden mukanaan tuomia uusia arvovalintoja. (Loukola, 2004, s. 41.)

Nissilän (2015) mukaan uusimmassa, vuonna 2016 käyttöön otetussa POPS:issa (2014) edeltäviin opetussuunnitelmiin nähdään muutoksia opetussuunnitelman perusteiden arvoperustassa, oppimiskäsityksessä ja toimintakulttuurissa. Arvoperusta korostaa oppilaan ainutlaatuisuutta ja mahdollisuutta kokea hyvää opetusta. Lisäksi arvoperustassa nähdään kulttuurinen moninaisuus rikkautena ja siinä painotetaan kestävästä elämäntavasta. Perusopetus rakentuu perusarvojen, kuten elämän ja ihmisoikeuksien kunnioittamiselle sekä hyvinvoinnin, demokratian ja aktiivisen toimijuuden edistämiseksi kansalaisyhteiskunnassa. Oppimiskäsityksessä korostetaan yksittäisen oppilaan kykyjä ja edellytyksiä, sekä oppimisen iloa, motivaatiota ja ongelmanratkaisutaitoja. (Nissilä, 2015, s. 23).

Vuosiluokkien 1–4 musiikin yhdeksi keskeisistä sisällöistä POPS (2004, s. 233) mukaan kuuluu tutustuminen suomalaisen sekä muiden maiden kulttuuriin laulaen, soittaen ja kuunnellen sekä tutustuen eri aikakausiin ja eri musiikin lajeihin. Vuosiluokilla 5–9 POPS (2004, s. 234) mukaan monipuolinen kulttuurinen tuntemus soittamisessa, laulamissa ja kuuntelemisessa kuuluvat niin ikään musiikin keskeisiin sisältöihin.

POPS (2014) osoittaa vuosiluokilla 1–2 musiikin opetuksen yhdeksi tavoitteeksi kulttuurisen ymmärryksen ja monilukutaidon, joka pitää sisällään ”oppilaan tutustuttamisen musiikilliseen kulttuuriperintöönsä leikkien, laulaen ja liikkuen sekä nauttimaan musiikin esteettisestä, kulttuurisesta ja historiallisesta monimuotoisuudesta”. Sisältöalueissa kuvataan, kuinka oppilaan omassa elämässä, yhteisössä ja yhteiskunnassa käyttämä musiikki tulee tutuksi, ja kuinka laulut ovat sisällöltään arkeen ja juhlaan sekä lapsen omaan elämään sopivia. (POPS, s. 141–142.) Kulttuurinen ymmärrys ja monilukutaito ovat niin ikään yksi musiikin opetuksen tavoitteista vuosiluokilla 3–6. Sisältöalueissa korostuu musiikin kokeminen omassa elämässä, yhteisössä ja yhteiskunnassa sekä koulun arjessa ja juhlassa. Lisäksi ohjelmisto pyritään valitsemaan siten, että se vaalii oppilaiden omaa kulttuuria ja kulttuuriperintöä ja avaa kulttuurista ymmärrystä. (POPS, 2014, s. 263–264.)

4.2.2 Tarkastelua musiikin oppikirjojen pohjalta

Tarkasteltaessa Otavan julkaisemaa musiikin oppikirjasarjaa *Musiikin mestarit* (2005) huomaa selvästi, kuinka musiikinopetuksessa on tultu 2000-luvulle. Kirjojen sisältö on hyvin monipuolinen, kattava, värikäs, ja lauluja on edustettuna hyvin runsaasti eri aihealueilta. Mukana on opettavaisia lauluja lasten maailmaan sopien sekä aihepiireiltään muun muassa luontoon, vuodenaikoihin, eläimiin, satuun, avaruuteen, juhliin, väreihin, numeroihin, kuu-kausiin sekä ruokaan liittyviä lauluja. Myös kansainvälisiä ja elokuva-aiheisia lauluja on entistä enemmän erityisesti *Musiikin mestarit 5–6* -kirjassa. Mukana on hyvin kattavasti, myös suomalaisessa kalenterissa näkyvien ”juhlapäivien”, kuten isän- ja äitienpäivän, itsenäisyyspäivän, vapun, pääsiäisen, halloweenin, adventin, Lucian päivän, enkelinpäivän, kansainvälisen lastenpäivän, ystävänpäivän, laskiais- ja enkelinpäivän lauluja. Lasten hengellisiä lauluja ja virsiä löytyy myös muutamia, jotka pääasiassa ovat *Musiikin mestarit 1–2* ja *3–4* -kirjoissa. Joulun ja pääsiäisen ovat hyvin edustettuina muutamilla tutuilla ja perinteisillä virsillä ja hengellisillä lauluilla, mutta yllättävästi näiden lisäksi mukana on myös muutama ”irrationaalinen” hengellinen laulu esimerkiksi *Lasten rukouslaulu* (*Musiikin mestarit 1–2*,

2005, s. 211). *Musiikin mestarit 5–6* -kirjassa ei kahta harrasta joululaulua lukuun ottamatta hengellistä musiikkia ole enää havaittavissa.

WSOY:n julkaisema kirjasarja *Soi* (2008–2009) on hyvin samantapainen, kuin edellä esitetty kirjasarja, mutta hieman uudempi, joka näkyy myös kirjojen ulkoasussa ja kirjoissa olevien laulujen sisällöissä. Tuttuja ja perinteisiä lasten hengellisiä lauluja ja virsiä on tässä kirjasarjassa oikeastaan enää vain muutama joulu- ja pääsiäislaulu (esimerkiksi *Soi 1–2* -kirjassa *Hoosianna*, *Nyt sytytämme kynttilän* ja *Enkeli taivaan*), ja tilalle on tullut paljon uusia ja sanoitukseltaan ”neutraalimpia” juhlapäivien lauluja (esimerkiksi *Soi 1–2* -kirjassa Jukka Salmisen joululaulu *Melkior, Baltasar ja Kaspar*). Kuitenkin *Soi 1–2* -kirjassa on esitetty suomalaisessa kalenterissa esiintyviin juhlapäiviin liittyen esimerkiksi kaksi Mikkelinpäivään liittyvää laulua *Oliko se enkeli* ja *Isä meidän*, jotka ovat uusia lasten hengellisiä lauluja. *Soi 3–4* -kirjassa esiintyy vain muutama perinteinen joulu- ja pääsiäislaulu. *Soi 5–6* -kirjassa on havaittavissa muutama negrospirituaali ja gospel-laulu (esimerkiksi *Voi hänen rakkauttaan*, *Swing Low*, *Sweet Chariot* ja *Oi, muistatko vielä sen virren*), jotka on nostettu eri musiikkityylien esittelyjaksoon. Muita suomalaisia perinteisiä tai uusia hengellisiä- tai juhlalauluja ei *Soi 5–6* -kirjassa enää esitellä.

4.2.3 Johtopäätökset

Kuten POPS:ien (2004 ja 2014) listattujen musiikinopetuksen tavoitteista ja sisällöistä huomaa, hengellisiä lauluja tai virsiä ei suoranaisesti mainita kuuluvan musiikinopetuksen sisältöihin. Kuitenkin opetussuunnitelmista nousee arvokasvatuksen, kulttuurisen identiteetin ja omien sekä muiden kulttuuristen perinteiden ja elämäkatsomusten kunnioittaminen. Kuten Loukola (2004) aiemmin esitti, kulttuuri voidaan nähdä pitävän sisällään taiteen ja tieteen lisäksi uskonnon. POPS (2014) mukaan peruskoulun 1–6 vuosiluokilla yksi musiikin opetuksen tavoitteista on kulttuurinen ymmärrys ja monilukutaito, joten opetussuunnitelmien valossa perinteiset lasten virret ja hengelliset laulut voidaan katsoa kuuluvaksi musiikinopetukseen kulttuurisesta ja arvokasvatuksellisesta näkökulmasta katsottuna.

2000-luvulla julkaistujen kahden musiikin oppikirjasarjan sisällöistä huomaa selvästi sen, kuinka lasten virret ja hengelliset laulut ovat niissä vähentyneet verrattuna peruskoulun alkuvaiheen musiikinkirjoihin, saati kansa- tai oppikoulun koululaulukirjoihin. Kuitenkin perinteitä ja suomalaista kulttuuria halutaan selvästi vielä nykypäivänäkin arvostaa ja kunnioittaa, sillä 2000-luvun musiikin oppikirjojen tekijät ovat nostaneet perinteisiä juhlalauluja

ja niihin kuuluvia tuttuja hengellisiä lauluja ja virsiä alakoulujen musiikinkirjoihin. Lapsille suunnattuja hengellisiä lauluja esiintyi eniten 1–2 -luokille suunnatuissa musiikinkirjoissa eri juhlapäiviin tai teemoihin liitettyinä, joukossa myös muutamia uusia ja sanoitukseltaan ”neutraalimpia” lauluja. 3–4 ja 5–6 -luokille suunnatuissa kirjoissa hengellisiä lauluja on tarjolla enää hyvin vähän tai ei lainkaan. Yleisesti kaikissa musiikinkirjoissa virsiä ei, muutamaa perinteistä pääsiäis- ja jouluvirttä lukuun ottamatta, ollut enää mukana, mikä selittyy suurella osalla kouluista käytössä olevilla erillisillä virsikirjoilla. Voidaankin siis todeta, että nykypäivänä alakoulun musiikin oppikirjoissa lasten virsiä ja hengellisiä lauluja esiintyy eniten alkuopetukseen suunnatuissa musiikinkirjoissa muutamina kappaleina, perinteisiä lauluja kunnioittaen ja suomalaisen kalenterin eri juhlapäiviä esitellen.

Järvinen ja Rusanen (2004) tutkivat pro gradu -tutkielmassaan alkuopetuksen musiikin oppikirjoja laulujen sanojen osalta 1970-luvulta 2000-luvulle. Lisäksi Ingalsuo (2001) on tehnyt niin ikään pro gradu -tutkimuksen musiikin esiintymisestä 1990-luvun uskonnon ja musiikin yläasteen oppikirjoissa sekä kahden tapauskoulun hengellisen musiikin opetuksesta. Riihimäki (2008) tutki pro gradu -työssään musiikin oppikirjojen muutoksista laulujen aihepiirien sekä musiikin kirjojen ulkoasun suhteen 1920-luvulta 2000-luvulle. Lähtökohtina tutkimuksille oli opetussuunnitelmien monipuolinen tarkastelu sekä musiikin oppikirjojen sisältöjen perusteellinen analysointi. Yleisesti tutkimustuloksissa esiintyi selkeästi linja, että musiikin oppikirjoissa historian kuluessa sanoituksellisesti hyvin ”hartaat” hengelliset laulut ja virret ovat vähentyneet, vaikkakin tunnetuimmat ja suosituimmat isänmaalliset ja juhla-laulut ovat pysyneet miltei samanlaisina, sekä sisällöllisesti että määrällisesti, minkä voi huomata myös yllä analysoitujen 2000-luvun musiikin oppikirjojen sisällöistä.

5 POHDINTA

Halusin kandidaatin tutkielmassani tarkastella lasten virsiä ja hengellisiä lauluja alakoulun musiikin oppikirjoissa opetussuunnitelmien valossa, sekä taustoittaa tutkimusongelmaani historiakatsauksella. Kiinnostuin aiheesta, sillä olen huomannut, kuinka tärkeää on pitää kiinni perinteistä ja siirtää sukupolvien kulttuuriperintöä eteenpäin yhteiskunnan historiassa tapahtuneista muutoksista huolimatta.

Opetushallituksen laatimalla opetussuunnitelmalla ja ympäröivällä kulttuurillamme on vahva vaikutus siihen, mitä koulussa milloinkin opetetaan. Niin kuin Kosonen (2014, s. 61) on sanonut, laulukirjoissa voidaan nähdä tärkeimpien koululauluvaikuttajien kädenjälki sekä eri aikakausille tyypillisiä piirteitä. Laululla on ollut vahva asema koululaitoksissa ja se on ollut selkeästi yhteydessä hengelliseen kasvatukseen. Virsilaulu liittyi vahvasti kristillisenä pidetyn kansakoulun laulutunneille, jonka seurauksena koululaulukirjojen sisältö oli myös hyvin hengellinen. Tutkimuksestani käy ilmi, että historian kuluessa musiikin oppikirjat ovat muuttuneet ja lasten virret ja hengelliset laulut ovat niistä vähentyneet. Erityisesti 5–6 -luokille suunnatuissa 2000-luvun musiikin oppikirjoissa lasten hengellistä musiikkia ei esiinny oikeastaan enää ollenkaan, mikä selittyy yhä varhaisemmalla nuoruuteen siirtymisellä ja näin ollen lapsuuden lyhenemisellä. 5–6 -luokkien musiikinkirjat pitivätkin sisällään entistä enemmän populaarimusiikille tyypillisiä lauluja.

Kuten tutkimukseni neljännessä luvussa ilmeni, opetussuunnitelmien perusteet eivät mainitse hengellistä musiikkia musiikin opetuksen sisällössä erikseen, mutta se voidaan nähdä sisältyvän kulttuurin ja perinteiden opettamiseen. Opetussuunnitelman perusteet ohjaavat myös oppikirjojen tekijöitä, joten näin ollen on loogista selittää, että musiikin oppikirjoissa suoranaisesti hengellistä musiikkia ei nykypäivänä enää juurikaan uskonnollisessa merkityksessä esiinny. Kulttuurista ymmärrystä ja monilukutaitoa sekä oman kulttuurisen perinteen jatkumoa edustavat alakoulun musiikin oppikirjoissa esiintyvät jotkin hengelliset laulut ja virret, isänmaalliset laulut, koulu- ja kirkkovouteen sekä elämäkatsomuksiin ja -arvoihin liittyvät laulut. Se, minkä verran opettajat käyttävät hengellistä musiikkia musiikin tunneilla, riippuu täysin opettajan omasta kiinnostuksesta ja halusta siirtää yhtä musiikin kulttuurista perinnettä eteenpäin.

Mielenkiintoista on kuitenkin huomata, kuinka opetussuunnitelman perusteissa (POPS, 2014) uskonnonopetuksen yhtenä sisältönä on virsien ja muun hengellisen musiikin laulaminen kirkkovuoteen tutustumisen yhteydessä. Näin ollen voidaan katsoa, että lasten virsien ja hengellisten laulujen opettaminen ja laulaminen kuuluvat entistä enemmän myös uskonnonopetukseen, jossa käytössä ovat usein myös erilliset virsikirjat.

POPS:issa (2014) nousee esiin laaja-alainen osaaminen, mikä viittaa entistä enemmän oppiaineiden integroimiseen ja oppiainerajat ylittävään opetukseen. Opetuksessa ei korosteta enää pelkästään yhtä oppiainetta, vaan asioita käsitellään monen eri oppiaineen näkökulmasta. Koska kouluissamme on nykyään entistä enemmän myös eri uskontokuntiin kuuluvia oppilaita, on evankelis-luterilaiselle uskonnolle kuuluvat hengelliset laulut ja virret haluttu pitää uskontotuntiin kuuluvana, jotta musiikintunti olisi sisällöllisesti jokaiselle oppilaalle ”sopivaa”. Oppikirjojen sisällöt ovat integroimisen näkökulmasta mielestäni huonoja, joten lienee paikallaan päivittää oppimateriaaleja oppiainerajat ylittävää opetusta mukaileviksi. Lisäksi voidaan miettiä, onko uskontoa opettavalla opettajalla resursseja hengellisen musiikin opettamiseen tai käyttämiseen tunneilla. Onneksi tähän ovat tulleet apuun monet seurakunnat, jotka tarjoavat kouluille yhteistyötä virsien ja hengellisten laulujen opetuksessa ja yleisessä virsikasvatuksessa, tai lahjottaen virsikirjoja kouluille, jotka resurssien takia eivät ole niitä voineet hommata. Koulujen ja seurakuntien yhteistyöstä ovat esimerkkinä myös alakoululaisille suunnattu *VirsiVisa* -tieto- ja laulukilpailu sekä opettajille suunnattu materiaali *VirsiVirikepaketti*, jotka tukevat myös oppilaiden virsikasvatusta. Seurakunnat järjestävät myös päivänavauksia ja koulukirkkoja, joita varten virsiä ja hengellisiä lauluja olisi hyvä etukäteen harjoitella. On kuitenkin hyvä pohtia, kuuluuko hengellisen musiikin opetus pelkästään seurakuntien tehtäväksi, ja millainen osuus koululla siinä on.

Koulumme on jatkuvan muutoksen kohteena. Rasku-Puttosen (2013) mukaan koulutusintituutioita on haastettu muuttamaan vedoten yhteiskunnallisiin muutoksiin sekä uusiin käsitelmiin oppimisesta ja opetuksesta. Että koulutus voisi kehittyä, on tarkasteltava ympäröivää yhteiskuntaa ja arvioitava tulevaisuuden tarpeita kriittisesti. (Rasku-Puttonen, 2013, s. 13.) Kansainvälistyminen on muuttanut maata ja sen uskonnollista kenttää. Kristinuskon rinnalle on tullut myös muiden uskontojen ja katsomusten edustajia. Kun tunnemme oman taustamme, pystymme myös paremmin ymmärtämään ja kunnioittamaan toisten asenteita ja lähtökohtia. Mielestäni kansainvälisyyden aikakautena tarvitsemme erityisesti oman kansallisen perinteemme tuntemusta sekä vaalimista, siksi myös virsien ja hengellisten laulujen koulukäytön historiaa on syytä jokaisen musiikinopettajan tuntea.

Aihetta olisi mielenkiintoista jatkaa pro gradu -tutkielmaan, musiikinopettaja kulttuuriperinteen jatkajana -näkökulmasta ja selvittää musiikinopettajien näkemyksiä ja kokemuksia tarkastellen, mitä tämän päivän kouluissa pidetään tärkeänä kulttuuriperinteeseen liittyen.

LÄHTEET

- Ahola, A. (2010). Lukijalle. Teoksessa Ahola, A. & Nikulainen, J. (toim.), *Aika laulaa lapsen kanssa. Polkuja lastenmusiikin historiassa* (s. 8–9). Helsinki: WSOY.
- Alho, L-M., Harinen, H. & Perkiö, S. (1996). *Musiikin aika 1–2*. Porvoo: WSOY.
- Alho, L-M., Jaantila, A. & Perkiö, S. (1986). *Musiikin aika 1–2*. Porvoo: WSOY.
- Anteroinen, A., Haapakoski, P., Killström, V., Luoma, A., Nikkilä, L. & Salminen, J. ym. (2011). *Päivähoidon uskontokasvatus. Onks enkeleitä olemassa? Näkökulmia päivähoidon uskontokasvatukseen*. Turku; Kaarina: Turun ja Kaarinan seurakuntayhtymä.
- Apple, M. & Beyer, M. (1998). *The Curriculum. Problems, Politics, and Possibilities*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014*. (2014). Helsinki: Opetushallitus. Lainattu 17.4.2017, saatavilla: http://www.oph.fi/download/163781_esiopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf
- Fortunato, C. (1986). *Children's music ministry. A guide to philosophy and practice*. Elgin, Illinois–Weston, Ontario: David C. Cook Publishing Co.
- Haapaniemi, J., Kivelä, E., Mali, M. & Romppanen, V. (2005). *Musiikin mestarit 3–4*. Helsinki: Otava.
- Haapasalo, J., Lauerma, L., Nissinen, M. & Suikkanen, P. (2004). *Kirkkomusiikki*. Helsinki: Edita
- Halila, A. (1949). *Suomen kansakoululaitoksen historia: 2. osa. Kansakouluasetuksesta piirijakoon*. Porvoo; Helsinki: WSOY, Suomalainen tiedeakatemia.
- Halonen, P. (1987). Lapsi ja virsi. Teoksessa Pajamo, R. (toim.), *Virikkeitä virsikasvatukseen* (s. 82–85). Helsinki: SLEY-kirjat.
- Hirvonen, R. (2009). *Ystävä sä lapsien. Lasten virret ja hengelliset laulut suomenkielisissä kokoelmissa 1824-1938 ja niiden vaikutus vuoden 1938 virsikirjaan*. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopiston teologinen tiedekunta.
- Häyrynen, A. (2010). Mitä on lastenmusiikki? Teoksessa Ahola, A. & Nikulainen, J. (toim.), *Aika laulaa lapsen kanssa. Polkuja lastenmusiikin historiassa* (s. 10). Helsinki: WSOY.
- Iisalo, T. (1968). *Suomen koulujen uskonnonopetus 1843-1883*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 78. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.

- Iisalo, T. (1984). *Suomen oppikoulun opetussuunnitelma vuosina 1890–1920. Tutkielmia opetuksesta vallinneista käsityksistä ja niiden muutoksista = Der Lehrplan der finnischen Oberschulen in den Jahren 1890–1920. Untersuchung über die Lehrauffassungen dieser Jahre und ihre Veränderungen*. Turku: Turun yliopiston kasvatustieteiden laitos.
- Iisalo, T. (1987). *Kouluopetuksen vaiheita. Keskiajan katedraalikoulusta nykyisiin kouluihin*. Helsinki: Otava.
- Ingalsuo, A. (2001). *Virrestä viis veisaamme. Tutkimus hengellisen musiikin esiintymisestä 1990-luvun uskonnon ja musiikin yläasteen oppikirjoissa sekä kahden tapauskoulun hengellisen musiikin opetuksessa*. Pro gradu -tutkielma. Oulu: Oulun yliopisto.
- Järvinen, N. & Rusanen, K. (2004). ”Koska meitä käsketään mielellämme pitämään”. *Tutkimus laulujen sisällöistä peruskoulun alkuopetuksen musiikin oppikirjoissa*. Pro gradu -tutkielma. Rauman opettajankoulutuslaitos. Turku: Turun yliopisto.
- Kaisto, L., Muhonen, S. & Peltola, S. (2005). *Musiikin mestarit 1–2*. Helsinki: Otava.
- Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II. Varsinaisen kansakoulun opetussuunnitelma*. (1950). Helsinki: Valtioneuvoston kirjapaino.
- Kari, J. (1987). *Oppimateriaalitutkimuksen teoreettisia lähtökohtia*. Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisusarja B. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kelly, A. V. (1999). *The Curriculum. Theory and Practice*. 4th edition. London: Paul Chapman Publishing Ltd.
- Kirkkohallitus. (2015). *Lapsi ja musiikki seurakunnassa*. Suomen ev.-lut. kirkon julkaisuja 24. Kirkko ja toiminta. Helsinki: kirkkohallitus.
- Kosonen, E. (2011). Kansakoulun laulunopetus 1960-luvulle saakka, perinteistä ammentaan, uudistuksia odottaen. *Musiikkikasvatus. The Finnish Journal of Music Education (FJME)*, 14(2), 10–19.
- Kosonen, E. (2012). Himberg, T., Vuoskoski, J. K. & Eerola, T. (toim.) Monitieteinen musiikintutkimus: Suomen Musiikintutkijoiden 16. Symposium - The 16th Annual Symposium for Music Scholars in Finland. *Kansakoulujen laulunopetus 1950–60-luvuilla*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Lainattu 10.4.2017, saatavilla: https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/37585/discover?fq=dc.contributor.author_filter:kosonen,%20erja\\|\\Kosonen,%20Erja
- Kosonen, E. (2014). Laulukirjat koulun arvokasvatuksen ytimessä. Teoksessa Kauranne, J. (toim.), *Oppikirjat oman aikansa ilmentyminä. Suomen kasvatuksen ja koulutuk-*

- sen historian seuran vuosikirja 2014*. Helsinki: Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seura. Lainattu 10.4.2017, saatavilla: http://www.kasvhistseura.fi/dokumentit/1410210750_003.pdf
- Kouluhallitus. (1987). *Peruskoulun opetuksen opas: musiikki*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Kuivasmäki, R. (1990). *Siiwollisuuden tuntoa ja ylewätä kauneuden mieltä. Suomenkielinen nuorisokirjallisuus 1851–1899*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Louhivuori, J. (2011). Toimittajan palsta / Editorial. *Musiikkikasvatus. The Finnish Journal of Music Education (FJME)*, 14(2), 5–9.
- Loukola, M-L. (2004). *Aihekokonaisuudet perusopetuksen opetussuunnitelmassa*. Helsinki: Opetushallitus.
- Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma. Komiteanmietintö 1925: 14*. (1925). Helsinki: Valtioneuvoston kirjapaino.
- Mali, M., Puhakka, T., Rantaruikka, T. & Sainomaa, K. (2005). *Musiikin mestarit 5–6*. Helsinki: Otava.
- Malinen, P. (1985). *Opetussuunnitelmat nykyajan koulutuksessa*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Mikkonen, H., Räsänen, T. & Salminen, P. (2009). *Soi 1–2*. Helsinki: WSOYpro Oy.
- Murtorinne, E. (2002). Herätysliikkeet. Teoksessa Knapas, R. & Forsgård, N. E. (toim.), *Suomen kulttuurihistoria: 2, Tunne ja tieto* (s. 290–296). Helsinki: Tammi.
- Nissilä, M-L. (2015). Ops! Oppiminen uusiksi. *Opettaja*, 110(1), 22–23.
- Netterstad, M. (1982). *Så sjöng barnen förr. Textmaterialet i de svenska skolsångböckerna 1842–1972*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Ojanen, E. (1966). *Kirkko ja kansanelämä Länsi-Hämeessä 1800-luvulla*. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Pajamo, R. (1976). *Suomen koulujen laulunopetus vuosina 1843–1881*. Väitöskirja. Helsinki: Suomen musiikkitieteellinen seura.
- Pajamo, R. (1991). *Hymnologian peruskurssi*. Sibelius-Akatemian kirkkomusiikkiosaston julkaisuja 2. Helsinki: Sibelius-Akatemia.
- Pajamo, R. (1999). *Lehti puusta variseepi. Suomalainen koululauluperinne*. Porvoo; Helsinki; Juva: WSOY.
- Pajamo, R. (2013). *Koulun laulutunnilla. Tietoa vanhoista koululauluista*. Helsinki: Repale-Kustannus.

- Pajamo, R. & Tuppurainen, E. (2004). *Suomen musiikin historia, 7. Kirkkomusiikki*. Porvoo: WSOY.
- Pekkarinen, T. & Uusitalo, R. (2012). Peruskoulu-uudistuksen vaikutukset. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 108(2), 128–139.
- Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö I. Opetussuunnitelman perusteet. Komiteanmietintö 1970: A 4.* (1970). Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II. Oppiaineiden opetussuunnitelmat. Komiteanmietintö 1970: A 5.* (1970). Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1985.* (1985). Kouluhallitus. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1994.* (1994). Opetushallitus. Helsinki: Painatuskeskus.
- Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004.* (2004). Helsinki: Opetushallitus. Lainattu 10.4.2017, saatavilla: http://www.oph.fi/download/139848_pops_web.pdf
- Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014.* (2014). Helsinki: Opetushallitus. Lainattu 10.4.2017, saatavilla: http://www.oph.fi/download/163777_perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf
- Perusopetuslaki. (1998). 628/1998, 13§. Lainattu 17.4.2017, saatavilla: <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980628>
- Rasku-Puttonen, H. (2013). Rutiinien ravistelu. Teoksessa Jääskelä, P., Klemola, U., Lerkkanen, M-K., Poikkeus, A-M., Rasku-Puttonen, H. & Eteläpelto, A. (toim.), *Yhdessä parempaa pedagogiikkaa. Interaktiivisuus opetuksessa ja oppimisessä* (s.13–19). Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Riihimäki, H. (2008). *Laulusta laajaan musisointiin. Musiikin oppikirjojen muutokset 1920-luvulta 2000-luvulle*. Pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Rinne, R. (1984). *Suomen oppivelvollisuuskoulun opetussuunnitelman muutokset vuosina 1916–1970: Opetussuunnitelman intentioiden ja lähtökohtien teoreettis-historiallinen tarkastelu = The changes of the curriculum of Finnish compulsory education in 1916–1970: a theoretic-historical study into the intentions and basis of the curriculum*. Väitöskirja. Turku: Turun yliopisto.
- Ruodemäki, R-M., Ruoho, E., Räsänen, T. & Salminen, S. (2008). *Soi 3–4*. Helsinki: WSOY Oppimateriaalit Oy.
- Ruodemäki, R-M., Ruoho, E. & Salminen, S. (2009). *Soi 5–6*. Helsinki: WSOY Oppimateriaalit Oy.

- Sadeniemi, M. (2002). *Nykysuomen sanakirja. Kuudes osa, Ts-Ö*. Porvoo; Helsinki: WSOY.
- Seppo, J. (2003). *Uskonnonvapaus 2000-luvun Suomessa*. Helsinki: Edita Publishing Oy.
- Suoja, L. (1934). *Mustialan maataloushistoriallinen museo*. Lainattu 8.3.2017, saatavilla: http://www.virtuaali.info/UserFiles/maataloushistoriallinen_museo.php
- Tamm, M. (1988). *Lasten ja nuorten uskonnollinen maailma*. Helsinki: Lasten Keskus.
- Uskonnonvapauslaki. (1922). 267/1922. Lainattu 17.4.2017, saatavilla: <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1922/19220267>
- Uskonnonvapauslaki. (2003). 453/2003. Lainattu 17.4.2017, saatavilla: <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2003/20030453>
- Uusikylä, K. & Atjonen, P. (1999). *Didaktiikan perusteet*. Helsinki: WSOY.
- Vanne, A. (2007). Virsi koulun opetuksessa. Teoksessa Engström, K., Järä, K. & Urponen, J. (toim.), *Virsi virikepaketti* (s. 9). Suomen ev.-lut. kirkon kirkkohallituksen julkaisuja 2007:3. Helsinki: Kirkkohallitus / Jumalanpalveluselämä ja musiikkitoiminta.
- Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2016*. (2016). Helsinki: Opetushallitus. Lainattu 10.4.2017, saatavilla: http://www.oph.fi/download/179349_varhaiskasvatussuunnitelman_perusteet_2016.pdf
- Virtanen, L. & Ronkonen, L. (1984). *Maailman koulut*. Helsinki: Gaudeamus.
- Välimäki, H. (1998). *Lauri Ingman suomalaisen uskontokasvatuksen ja koulun kehittäjänä*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 179. Väitöskirja. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- YSA. *Yleinen suomalainen asiasanasto*. Lainattu 18.3.2017, saatavilla: <https://finto.fi/ysa/fi/page/Y95327>